

საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო

უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ, სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესისა და მართვის ფაკულტეტი
ხელოვნებათმცოდნეობის მიმართულება

მარიამ ჭელიძე

კუპელჰალეს ტიპის ეკლესია სოფელ საკრამულში

სამაგისტრო ნაშრომი

წარმოდგენილია ხელოვნებათმცოდნეობის მაგისტრის
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

სამეცნიერო ხელმძღვანელი – **ნატო
გენგიური**

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი.

თბილისი

2017

ნაშრომი შესრულებულია საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ, სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესისა და მართვის ფაკულტეტზე.

სამაგისტრო პროგრამა: ხელოვნების ისტორია და თეორია
ხელოვნებათმცოდნეობა - ქართული ხელოვნება-კვლევა და დაცვა

ჩვენ, ქვემოთ ხელისმომწერნი ვადასტურებთ, რომ გავეცანით მარიამ ჭელიძის მიერ შესრულებულ ნაშრომს დასახელებით: „კუპელჰალეს ტიპის ეკლესია სოფელ საკრამულში“ და ვაძლევთ რეკომენდაციას საქართველოს შოთა რუსთაველის თეატრისა და კინოს სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ, სოციალურ მეცნიერებათა, ბიზნესისა და მართვის ფაკულტეტის საგამოცდო კომისიაში მის განხილვას მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

ნატო გენგიური
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტი:

ლალი ოსეფაშვილი
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ასისტენტ-პროფესორი

სამაგისტრო ნაშრომის „წერითი ნაშრომის შესრულების სტანდარტით“ განსაზღვრული ფორმისეული პარამეტრების შესაბამისობა

ხარისხის მართვის სამსახურის უფროსი: ნატო გენგიური
ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, პროფესორი.

დაცვის თარიღი: 28.06.2017

სარჩევი

1. რეზიუმე	3
2. შესავალი	5
3. თავი I - საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ეკლესია	7
ა) ეკლესიის აღწერა	7
ბ) გარე მასები და ფასადები.....	10
4. თავი II-არქიტექტურული ტიპი- კუპელჰალე და საკრამულოს ეკლესია	13
ა) კუპელჰალეს განვითარების ეტაპები საქართველოში	16
5. თავი III- საკრამულოს ტაძრის არქიტექტურულ- სტილისტური ანალიზი და ტაძრის დათარიღების საკითხი	38
ა) საკრამულოს ტაძრის გეგმის შედარებითი ანალიზი კუპელჰალეს ტიპის ქართულ ტაძრებთან.....	38
ბ) საკრამულოს ტაძრის დეკორატიული გაფორმების თვისებურებები ქართული აგურის ეკლესიების ფონზე.....	44
6. დასკვნა	56
7. ლიტერატურის სია.....	59
8. ილუსტრაციების სია	59
9. ილუსტრაციები	60

რეზიუმე

სამაგისტრო ნაშრომი ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ნაკლებ გავრცელებულ მაგრამ საინტერესო ტიპის-კუპელჰალეს ტიპის ტაძარს ეხება, კერძოდ, სოფელ საკრამულოში მდებარე ღვთისმშობლის შობის ტაძარს, რომელზეც სპეციალური გამოკვლევა არ არსებობდა და არც დათარიღებული იყო. ნაშრომში განხილულია საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ეკლესიის თავისებურებები, როგორც ტიპოლოგიური, ისე არქიტექტურულ-დეკორატიული გაფორმების თვალსაზრისით. მნიშვნელოვნია, რომ ამ ტიპის არსებობა შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების თითქმის ყველა ეტაპზე დასტურდება.

სპეციალურ ლიტერატურაზე დაყრდნობით, ჩვენ მიმოვიხილეთ კუპელჰალეს ტიპის განვითარების ეტაპები და შევეცადეთ ტიპოლოგიური მხასიათებლებით გაგვეჩვენა საკრამულოს ტაძრის აგების პერიოდი. როგორც შეარებამ გვაჩვენა, საკრამულოს ტაძარს საერთო მახასიათებელი უფრო მეტი აქვს XVIII-XIX საუკუნის ტარებთან, ვიდრე ადრეული პერიოდის ეკლესიებთან.

გეგმის შედარების შემდეგ, მეტი სიზუსტისათვის ეკლესია შევადარეთ ამ პერიოდის აგურის ეკლესიებს და მათ დეკორს. ეს ტაძრებია ბოდორნას ღვთისმშობლის ტაძარი, მანავის ღვთისმშობელი, ზემო მაჩხანის მთავარანგელოზი, გურჯაანის ქვაშვეთი და მელაანის სამება. საინტერესოა ის ფაქტიც რომ ეს ეკლესიები კუპელჰალეს ტიპს მიეკუთვნება. დეკორატიული მოტოვები ძირითადად არის ჯვრები და თაღედები, რომელბიც კედლის სიბრტყის ჩაწევით მიიღება, თუმცა განსხვავებულია მათი განლაგება.

შედარებამ გვაჩვენა, რომ საკრამულოს ტაძრის დეკორატიული მორთულობა მეტ საერთოს ავლენს XVIII-XIX საუკუნის თავისივე ტიპის ტაძრებთან. ვფიქრობთ, საკრამულის აგების თარიღი XVIII საუკუნის შუა ხნებს არ უნდა სცილდებოდეს.

RESUME

The master's thesis deals with the temple Kupelhale, less famous but interesting type of the temple in Georgian architecture, namely the Birth temple of the Virgin Mary situated in the village of Sacramouli. The work deals with the peculiarities of the Birth temple of the Virgin Mary in terms of both typological and the architectural-decorative design. It is important that existence of this type of temple is confirmed in almost every stage of the medieval Georgian architecture.

Based on the special literature, we have reviewed the stages of development of the type of temple Kupelhale and we tried to find the period of construction of the Sacramouli Temple using the typological features. As comparison revealed, the Sacramouli Temple has more general characteristics with the temples of XVIII-XIX centuries than with the churches of the early period.

After comparing the plan, for more accuracy, we compared the church with the brick churches and their decor of this period. These temples are Bodorna Virgin Mary Temple, the Virgin Mary of Manavi, Archangel of Upper Machkhaan, Gurjaani Kvashveti and Melaani Trinity. It is also interesting fact that these churches belong to the type of Kupelhale. The decorative roots are mainly crosses and arcades, which are formed by bending the wall surface, but their positioning is different.

The comparison reveals that the decoration of the Sacramouli Temple reveals more common features with the same type temples of the XVIII-XIX centuries. We think that the date of construction of the Sacramouli Temple should not be later than the middle of the XVIII century.

შესავალი

სამაგისტრო ნაშრომი ქართულ ხუროთმოძღვრებაში ნაკლებ გავრცელებულ მაგრამ საინტერესო ტიპის - კუპელჰალეს ტიპის ტაძარს ეხება, კერძოდ , სოფელ საკრამულოში მდებარე ღვთისმშობლის შობის ტაძარს. ამ ტიპის თითოეული ძეგლი ინდივიდუალური ნიშნების მატარებელია. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში საეკლესიო ხუროთმოძღვრება საუკუნეების მანძილზე ვითარდებოდა და საუკუნეებთან ერთად იცვლებოდა თითოეული ტიპის ტაძრისთვის სახასიათო ნიშან-თვისებებიც. გამონაკლისი არც კუპელჰალეს ტიპი ყოფილა და მოცემულ ნაშრომში ნათლად დავინახავთ თუ როგორი გზა გაიარა აღნიშნულმა ტიპმა საქართველოში და კუპელჰალეს ტიპის რომელი ეტაპის ძეგლებთან ავლეს მეტ საერთოს საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ტაძარი.

საეკლესიო არქიტექტურა საქართველოში მრავალფეროვანი სახით არის წარმოდგენილი და თითოეული ტაძარი ამ ტიპების თავისებურ ვარიანტს წარმოადგენს. ასევეა კუპელჰალეს ტიპის ტაძრებიც. მართალია კუპელჰალეს ტიპმა საქართველოში ვერ ჰპოვა ისეთი ფართო გავრცელება, როგორც მეზობელ სომხეთში, მაგრამ აქ არსებული თითოეული ტაძარი ინდივიდუალურობით გამოირჩევა.

მოცემული ნაშრომი მიზნად ისახავს გამოიკვლიოს და შეისწავლოს საკრამულოს ტაძარი და დაათარილოს იგი. ვინაიდან აღნიშნული ტიპის ტაძარი არც ისე მრავლადაა საქართველოში, ვფიქრობ თითოეული მათგანი მნიშველოვანია და სწორედ ამიტომ დავინტერესდი საკრამულოს ტაძრით.

საკრამულოს ტაძარი არ არის დათარიღებული, რამდენადაც მასზე არ არსებობს სპეციალური გამოკვლევა. თუმცა გარკვეული ინფორმაცია მოიპოვება საქართველოს

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობის მე-2 ტომში¹. საკრამულის ეკლესიაზე არც ისტორიულ წყაროებშია ინფორმაცია, არც წარწერა აქვს, რომელიც დათარიღების საშუალებას მოგვცემდა. ამიტომ ვეცდები ნაშრომში არქიტექტურულ-სტილისტური ანალიზით და შედარების საფუძველზე დავათარილო იგი.

ნაშრომში უნდა განვიხილოთ კუპელჰალეს ტიპის წარმომავლობის საკითხი, მისი ისტორია, მახასიათებლები, ამ ტიპის ძეგლები საქართველოში და საკრამულოს ტაძარი შედარებითი ანალიზის საშუალებით დავათარილოთ, გამოვყოთ მისი თავისებურებები.

აღნიშნული თემასთან დაკავშირებით არ გვაქვს ბევრი ლიტერატურა, მაგრამ კუპელჰალეს ტიპის ეკლესიებთან დაკავშირებით არსებობს საგანგებო სამეცნიერო ნაშრომი: ეს არის ნატო გენგიურის მონოგრაფია „კუპელჰალე“², რომელიც წარმოადგენს ძირითად საყრდენს ჩემი სამაგისტრო ნაშრომისათვის, ვინაიდან მასში განხილულია კუპელჰალეს წარმოშობის საკითხი, სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრებანი ტიპთან დაკავშირებით, ასევე განხილულია საქართველოში და მის ფარგლებს გარეთ არსებული კუპელჰალეს ტიპის ტაძრები, რამაც საშუალება მომცა საკრამულოს ტაძარი შემესწავლა, მომეძებნა მისთვის პარალელები და დამეთარიღებინა ტაძარი.

ნაშრომში ასევე გამოყენებული მაქვს ვ. ბერიძის წიგნი გვიანი შუა საუკუნეების შესახებ³, ასევე გიორგი ჩუბინაშვილის ფუნდამენტური ნაშრომი კახეთის ხუროთმოძღვრების შესახებ⁴, პარმენ ზაარაიასა⁵ და სხვათა წიგნები. ამ ლიტერატურაში აღერილია ქართლსა და კახეთში არსებული აგურის ეკლესიები, მათი ფასადების გაფორმება, რაც ძალიან მნიშვნელოვანი არის საკრამულოს ტაძრის დასათარიღებლად, ვინაიდან საკრამულოს ეკლესიაც აგურისაა.

¹ საქართველოს ისტორია და კულტურულ ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 2, 2008

² ნ. გენგიური, „კუპელჰალე, თბ, 2005

³ ვ. ბერიძე, X V I– X V I I საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994.

⁴ *Г. Чубинашвили, Архитектура Кახетии, Текст, Тб., Изд-во Академии наук Груз. ССР, 1959*

⁵ პ. ზაქარაია, ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, ტ. 3, 1981.

თავი პირველი

საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ეკლესია

ა) ეკლესიის აღწერა

საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ეკლესია მდებარეობს დუშეთის რაიონის სოფელ საკრამულოში. ტაძარი სოფლის ცენტრში გზის პირას დგას. მისი მაღალი გუმბათი შორიდანვე შესამჩნევია. ტაძარს შემოუყვება მოგვიანებით აგებული გალავანი. დასავლეთ და ჩრდილოეთ მხარეს ტაძრის გალავანს სახლები ესაზღვრება, აღმოსავლეთით და სამხრეთით კი სახლებსა და ტაძრის გალავანს შორის დიდი სივრცეებია.

ტაძარი ნაგებია ბრტყელი აგურით. იგი მიეკუთვნება კუპელჰალეს ტიპს. ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემის თანახმად, ტაძარს დასავლეთით ჰქონდა სამრეკლო, მაგრამ მას ჩვენამდე არ მოუღწევია.

ტაძრის გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძზე არის წაგრძელებული. სივრცე სამ ნაწილად არის გაყოფილი: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი.

საკურთხეველი გუმბათქვეშა სივრცისგან თაღით არის გამოყოფილი. საკურთხეველის აფსიდი ნახევარელიფსური მოხაზულობისაა. მის ცენტრში სარკმელია გაჭრილი, აფსიდის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე კი სწორკუთხა ფორმის ღრმა ნიშებია. საკურთხეველის ჩრდილოეთითა და სამხრეთით ვიწრო და გრძელი სივრცეებია. მათ აღმოსავლეთით სარკმლები აქვთ, რომელთა გვერდებზეც, საკურთხეველის მხარეს, კიბეებია კედელში გამოკვეთილი. ეს სივრცეები საკურთხეველს არ უკავშირდება. მათი შესასვლელები გუმბათქვეშა სივრცის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების აღმოსავლეთ კუთხეებშია გაჭრილი.

დარბაზის სივრცე მცირე ზომის პილასტრებით, რომლებზეც თაღი ებჯინება, ორ არათანაბარ ნაწილად არის გაყოფილი, რომელთაგან გუმბათქვეშა სივრცე უფრო განიერია, ვიდრე დასავლეთისა. პილასტრებიდან თაღები გადადის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედლებზე, როგორც ცენტრალურ, ისე დასავლეთ ნაწილში. ცენტრალურ სივრცეში თაღების კუთხეებში წარმოქმნილია აფრები, რომლის მეშვეობითაც ხდება გუმბათის ყელზე გადასვლა. გუმბათქვეშა

სივრცეში თითო სარკმელია გაჭრილი სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების ცენტრში. რაც შეეხება დასავლეთ ნაწილს, როგორც აღვნიშნეთ აქ სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე პილასტრებიდან გადადის თითო თალი, დასავლეთ კედლის მთელ სიგანეზე კი ორსაფეხურიანი თალი გადადის. ტაძარს ორი კარი გააჩნია. ერთი გაჭრილია დასავლეთ კედლის ცენტრში, რომლის თავზეც სარკმელია განთავსებული, მეორე კი სამხრეთ კედლის დასავლეთ ნაწილში.

ტაძრის შიდა სივრცე სამ ნაწილად არის გაყოფილი: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი. ეს სივრცეები ერთმანეთისგან გამოყოფილია შეისრული ფორმის თალებით. საკურთხეველის შემთხვევაში თალი გადაედინება უშუალოდ სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე და მას არ გააჩნია ცალკეული საყრდენები, ან კედლის შვერილები. გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი კი ერთმანეთისგან პილასტრებით გამოიყოფა და სწორედ მას ებჯინება ამ სივრცეების გამყოფი თალი.

ახლა კი მივყავართ ტაძრის თითოეული ნაწილი სათითაოდ განვიხილო. დავიწყოთ დასავლეთ ნაწილიდან, საიდანაც შევდივართ ტაძარში. ეს სივრცე დანარჩენ ნაწილებთან შედარებით ვიწრო ზომისაა. დასავლეთ კედელს მთელ სიგანესა და სიმაღლეზე გადაუყვება ორსაფეხურიანი შეისრული თალი. შეისრული თალები გადადის ასევე სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზეც, მაგრამ ისინი თითოსაფეხურიანია და მათ კედლის სიმაღლის დაახლოებით ნახევარი უკავიათ. შეისრული ფორმისაა ასევე სარკმლის თალიც, რომელიც დასავლეთ კედლის ცენტრში, კარის თავზეა განთავსებული. როგორც უკვე აღვნიშნე, დასავლეთ ნაწილს გუმბათქვეშა სივრცისგან პილასტრები და მასზე დაბჯენილი თალი გამოჰყოფს. აღსანიშნავია, რომ ეს თალიც შეისრული ფორმისაა და საკმაოდ განიერია.

გუმბათქვეშა სივრცე ზომით აღემატება დასავლეთისას. აქაც სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებს გადაუყვება შეისრული თალები, საიდანაც აფრების მეშვეობით ხდება გუმბათის ყელზე გადასვლა. გუმბათის ყელი გეგმაში წრიულია. იგი მაღალი და განიერია. სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების აღმოსავლეთ კუთხეებშიდაბალი და ვიწრო შეისრული ფორმის თალოვანი სივრცეებია, საიდანაც შევდივართ დაბალ, ასევე შეისრული ფორმის გადახურვის მქონე ვიწრო და გრძელ სივრცეებში, რომელიც საკურთხეველის სიღრმეს ბოლომდე მიუყვება. საკურთხეველის მხარეს კედელში გამოკვეთილი სამ საფეხურიანი ხვეული კიბეებია, საიდანაც მეორე სართულზე ავდივართ. მეორე სართული ბრტყელი გადახურვისაა და დღეისათვის იგი დახურულ

სივრცეს წარმოადგენს. თუმცა სავარაუდოდ აქედან უნდა ყოფილიყო კონქის თავზე ასასვლელი, რასაც გვაფიქრებინებს აღმოსავლეთ ფასადზე, კონქის თავზე არსებული კვადრატული სამი ჭრილი და ის ფაქტი რომ მეორე სართულის ბოლოს კედლები ამოშენებულია.

საკურთხევლის აფსიდი ნახევარელიფსური მოხაზულობისაა. იგი ღრმა და განიერია. კონქი შეისრული ფორმისაა. აფსიდის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედლებში მცირე სიმაღლის, მაგრამ ღრმა, სწორკუთხა მოხაზულობის, შეისრულთაღოვანი ნიშებია. ისინი სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს ფუნქციებს ასრულებს. საკურთხევლის ცენტრში ქვის სწორკუთხა ტრაპეზი დგას. საკურთხეველი გამოყოფილია ახლადგაკეთებული ხის სადა კანკელით, რომელსაც მხოლოდ თაღებსა და მის საყრდენ სვეტებზე მიუყვება კარნიზი. მის წინ ქვის მაღალი ამბიონია, რომელსაც ნახევარელიფსური მოხაზულობა აქვს.

ტაძარს გააჩნია თორმეტი შეისრული ფორმის სარკმელი. აქედან რვა განთავსებულია გუმბათის ყელში. დანარჩენი ოთხი კი სამხრეთ, აღმოსავლეთ, ჩრდილოეთ და დასავლეთ კედლების ცენტრშია გაჭრილი. სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების სარკმლები ძალიან მაღალი და ვიწროა. სარკმლებისწირთხლებიკედლის სისქეში არ არის ერთმანეთის პარალელურად გაჭრილი, ისინი ტრაპეციულად მოდიან და ამით ტაძარში სინათლის გაშლას უწყობენ ხელს. ანალოგიურად ვიწრო სარკმლებია დასავლეთ და აღმოსავლეთ კედლებზე, მაგრამ ისინი სიმაღლით შედარებით უფრო განიერებია. ყველა სარკმელს სავარაუდოდ გვიანი პერიოდის ხის ჩარჩო გააჩნია. აქვე უნდა აღინიშნოს ინტერიერში არსებული სამი სწორკუთხა ღიობი. ერთი მათგანი ჩრდილოეთ კედელში, სარკმლის სამხრეთით, ოდნავ ქვემოთ არის გაჭრილი, დანარჩენი ორი კი საკურთხევლის გვერდებზე არსებულ სივრცეებში აღმოსავლეთ კედელშია გაჭრილი. აღმოსავლეთ კედელში არსებული ეს ორი ღიობი მ. კასრაძის ცნობით თაღოვან სარკმლებს წარმოადგენდა⁶, რაც სავსებით შესაძლებელია, რადგან მათ ამოშენების კვალი ემჩნევათ, როგორც ინტერიერში, ასევე აღმოსავლეთ ფასადზეც.

რაც შეეხება კარებს, როგორც უკვე აღვნიშნე ისინი სამხრეთ და დასავლეთ კედლებშია განთავსებული, თუმცა თავდაპირველად მხოლოდ სამხრეთიდან იყო ტაძარში შესასვლელი. აქ იყო ხის კარი, რომელიც ახლა შენახულია

⁶საქართველოს ისტორია და კულტურულ მემკვიდრეობა, ტ.2, 2008წ.

საკურთხევლის სამხრეთით მდებარე სათავსოში. მის ადგილზე კი რკინის კარებია ჩასმული, რომელზეც ჯვარია გამოსახული. ასეთივე კარია დასავლეთ კედელშიც.

ტაძარი შიგნიდან მთლიანად შელესილი და შეთეთრებულია. შესაბამისად მოხატულობის არანაირი კვალი არ ჩანს. ამ საკითხთან დაკავშირებით, იყო თუ არა ტაძარი მოხატული და როდის არის იგი შეთეთრებული, ადგილობრივებს ინფორმაცია არ გააჩნიათ.

ბ) გარე მასები და ფასადები.

ტაძარის გარე მოცულობა, ძირითადი კორპუსი, სწორკუთხა ფორმისაა. ხოლო გადახურვებით ნათლად იკვეთება ჯვრის მოხაზულობა. ამალელებული ნაწილებით მკვეთრად არის გამოყოფილი ჯვრის მკლავები, რაც ინტერიერში ნაკლებად იგრძნობა. ჯვრის მკლავები ორფერდა გადახურვისაა. მკლავების კვეთაზე მკაფიოდ არის ამოსული გუმბათქვეშა კვადრატი. გუმბათის ყელი რვაწახნაგაა. იგი საკმაოდ განიერი და მაღალია და დომინირებს მთელ ნაგებობაზე.

ტაძარი არ გამოირჩევა ფასადების დიდი დეკორატიულობით, მაგრამ ამის მიუხედავად მათი განხილვა მეტად საინტერესოა.

მეტად საინტერესოა აღმოსავლეთ და დასავლეთ ფასადები. საკურთხევლის აფსიდი არ არის შვერილი. ასე რომ, აღმოსავლეთით ერთიანი სწორი კედელი გვაქვს. ფასადის ცენტრში განთავსებულია სარკმელი, რომლის თავზე მოყვითალო ფერის ოთხკუთხა ქვაა. მას ქვემოდან აქვს სამი ჭრილი, რომლებიც ქვას ნახევარწრიულ მოხაზულობას აძლევს. სამწუხაროდ, მასზე არ შეინიშნება არანაირი გამოსახულება. ფასადის ცენტრალური ნაწილის ზედა არეში სამი სწორკუთხა ღიობია, რომლებიც ზემოთ უკვე ვახსენე. ისინი სავარაუდოდ კონქის თავზე არსებული სამალავის სათვალთვალოები, ან სათოფურები იყო. ანალოგიური ღიობებია სამხრეთ და ჩრდილოეთ მხარეებზეც, რომლებიც საკურთხევლის გვერდით არსებული სათავსების სარკმლებს წარმოადგენს. აღსანიშნავია, რომ მ.კასრაძე თავის აღწერაში ახსენებს აღმოსავლეთ ფასადზე არსებულ ჯვარს, რომლის კვალიც დღეისათვის არ შეინიშნება.

მეტად დეკორატიულია დასავლეთ ფასადი. მის ცენტრში გაჭრილია სწორკუთხა კარი, რომელსაც სამხრეთის კარის ანალოგიურად აგურის სხივური

წყობა აბოლოებს. კარის თავზე განთავსებულია სარკმელი, რომლის თავზეც აღმოსავლეთის სარკმლის მსგავსად ყვითელი ქვაა განთავსებული. ამ ქვას ქვემოდან მხოლოდ ერთი ჭრილი აქვს და სარკმელს შეისრულ ფორმას აძლევს. ამ ჭრილის ორივე მხარეს რვაქიმიანი ვარსკვლავია ჩაკვეთილი, მის ზემოთ კი სამი ტოლმკლავა ჯვარია ჩაჭრილი. ფასადის ზედა ნაწილში კი ჩაკვეთილი ჯვარია გამოსახული, რომელიც ორ საფესურზე დგას. ჯვრის მკლავები და თავი ასევე ჯვრული ფორმისაა.

სამხრეთ ფასადზე არ გვხვდება გაფორმების დეტალები. აქ მხოლოდ კარისა და სარკმლის თავებზე აგურის წყობით მიღებული სხივური თავსართი შეიძლება აღინიშნოს. ასეთივე სადაა ჩრდილოეთის ფასადიც, თუმცა სარკმელს აქ ქუსლის ნაწილი აქვს შერჩენილი. აქ საყურადღებოა კვარდატული მოხაზულობის ოთხი ამოშენებული ღიობი, რომლებიც ინტერიერში არ შეინიშნება. საინტერესოა ასევე ის ფაქტი, რომ ინტერიერში სარკმლის გვერდით არსებული კვადრატული ჭრილი ფასადზე საერთოდ არ შეინიშნება.

ტაძარი მთლიანად ნაგებია ბრტყელი აგურით, თუმცა ცოკოლი ლოდებითა და რიყის ქვით არის ამოყვანილი. ფასადებსა და გუმბათქვეშა კვადრატს მთელ გაყოლებაზე შემოუყვება აგურის წყობით მიღებული ორმაგი ხერხისებური კარნიზი. მნიშვნელოვანია გუმბათის ყელის გაფორმებაც. მას თითო წახნაგზე თითო სარკმელი აქვს. მათზე გადაედინება შეისრული თაღოვანი შეღრმავება. წიბოებს მიუყვება ლილვები, რომლებზეც ებჯინება შეისრული თაღები. ლილვების მსგავსი სარტყელი შემოუყვება სარკმლების ძირსა და თაღების ზედა ნაწილს.

თავდაპირველად ტაძარი გადახურული იყო კრამიტით, დღეს კი თუნუქით არის გადახურული. ძველი კრამიტი ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე, ეზოს გარეთ არის დალაგებული. იგი მოწითალო-მოყავისფრო ფერისაა და ღარისებრი ფორმისაა.

ტაძრის გარშემო ახლადამენებული ბლოკის გალავანია, რომელიც არანაირად არ შეესაბამება ტაძრის იერსახეს. გალავანს სამხრეთ მხარეს აქვს ხის კარი.

საინტერესოა ტაძრის ეზოში აღმოჩენილი ქვები. აქ არის ორი გრძელი, სავარაუდოდ საფლავის ქვა, რომელთაც წარწერა არ გააჩნია. აქვეა მომრგვალებული ფორმის ქვა ჯვრის გამოსახულებით, რომელზეც მხედრული დამწერლობით შესრულებული წარწერებია. ასევე ტრაპეციული ფორმის ქვა, რომელსაც ზემოდან მრგვალი ჭრილი აქვს, რაც გვაფიქრებინებს რომ იგი ჯვრის

საყრდენს წარმოადგენდა. ასეთვე ორი ქვა არის ეზოს გარეთ დალაგებულ კრამიტებთან.

უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ კედელზე ყოფილა მინაშენი, რომელიც სამრეკლოს წარმოადგენდა. როგორც მ.კასრაძე წერს ამ მინაშენის მხოლოდ იატაკი იყო შემორჩენილი⁷, მაგრამ დღეს აღარც იატაკის დონე აღარ არის შემორჩენილი. დღეის მდგომარეობით ამ მინაშენის არსებობა მხოლოდ დასავლეთ კედლის ჩრდილოეთ ნაწილზე შემორჩენილი თეთრი საღებავის ფრაგმენტებით შეიძლება ვივარაუდოთ.

⁷ საქართველოს ისტორია და კულტურულ ძეგლთა აღწერილობა, ტ.2, 2008წ.

თავი მეორე

არქიტექტურული ტიპი- კუპელჰალე და საკარამულოს ეკლესია

კუპელჰალე ქრიატიანული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი არქიტექტურული ტიპია. ტერმინი „კუპელჰალე“ მომდინარეობს გერმანული ენიდან და ქართულად ითარგმნება, როგორც გუმბათიანი დარბაზი. სახელწოდებიდან გამომდინარე უკვე გვექმნება წარმოდგენა ამ არქიტექტურული ტიპის შესახებ: ეს არის დარბაზივით ერთიანი სივრცე, რომელსაც გუმბათი აგვირგვინებს, თუმცა საინტერესო ამ ტიპის ეკლესიებში ის არის, რომ გუმბათი ეყრდნობა არა სვეტებს, არამედ საკურთხეველის აფსიდის კუთხეებსა და სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების შვერილებს. ეს ტერმინი პირველად ი.სტრიგოვსკიმ შემოიღო სომხური ტაძრების აღწერისას და ტიპის წარმომავლობაც სომხეთს დაუკავშირა, რადგან აქ ყველაზე ფართო იყო გავრცელებული კუპელჰალეს ტიპის ტაძრები. მის აზრს იზიარებს მეორე მკვლევარი ნ.ტოკარსკი.²

კუპელჰალეს ტიპმა საქართველოში ფართო გავრცელება ვერ ჰპოვა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტიპი საკმაოდ განსხვავებული და საინტერესოა. ტიპის გამორჩეულობაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ მისი წარმომავლობის საკითხით და ამ ტიპის ძეგლებით არაერთი ცნობილი მკვლევარი დაინტერესდა. ესენი არიან ვ.ბერიძე, რ.მეფისაშვილი, ნ.გენგიური, ი.სტრიგოვსკი, ნ.ტოკარსკი და ა.იაკობსონი.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია, რომ ახალი ტიპის გაჩენა უკავშირდება არსებული ფორმების გადამუშავებას. რ. მეფისაშვილი აღნიშნავს: „კუპელჰალეს ტიპის ძეგლებში გვაქვს წაგრძელებული, დარბაზული სივრცე, რომლის შუა ნაწილი აქცენტირებულია გუმბათით. ცენტრალური მოცულობის აღმოსავლეთ და დასავლეთ მხარეს განვითარებული მოცულობითი

ერთეულები ერთვის, იმ დროს, როცა სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მხრივ მცირე მოცულობას თაღოვანი უბეები უერთდება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ამ გადაწყვეტაში გუმბათევენა სივრცის ირგვლივ განლაგებულია არა ტოლი სივრცობრივი ფორმები, ... არამედ სსხვადასხვა მოცულობის სივრცეები. ამის გამო მასათა წონასწორობა ირღვევა და მთელი სივრცე თავისი გრძივი ღერძის მიმართაა გაჭიმული. ... უბეები კუპელჰალეს ტაძარში ძირითად, აუცილებელ ელემენტებს შეადგენს.”⁸[რ. მეფისაშვილი, გვ.124] ასევე გეგმისა და სივრცობრივი მონაცემების ერთობლიობას ეყრდნობა ვ. ბერიძეც ტიპის დახასიათებისას. ის ხაზს უსვამს კუპელჰალეს ტიპისათვის გრძივი კედლებიდან გამოსული შვერილების, როგორც სივრცის დამანაწევრებლისა და მათგანაწევრების მნიშვნელობას. ამის მაგალითად მოყავს კუპელჰალეს ეკლესია და წერს: „კუპელჰალეს ტიპი აქ უფრო წმინდა სახით არის წარმოდგენილი, ვიდრე თბილისის „ჯვრის მამისა“ და ლოუზნის „ორმოცთა“ ეკლესიებში ეს ორი ძველი ერთწყვილშვერილიანი, მარტივი ვარიანტებია, მაშინ, როდესაც კუპელჰალის ორი წყვილი შვერილით ხასიათდება“.⁹[ვ. ბერიძე, გვ.21]

კუპელჰალეს ტიპისადმი ცალკეული ნაშრომი აქვს მიძღვნილი ნ.გენგიურს, სადაც თავმოყრილი აქვს ამ ტიპის ყველა ქართული ტაძარი და მათთან ერთად განხილული აქვს საზღვარგარეთ არსებული კუპელჰალეს ტიპის ტაძრები. ნაშრომში ასევე განხილული აქვს ტიპის ისტორია და სხვადასხვა მკვლევართა მოსაზრებები საკითხთან დაკავშირებით.

ვინაიდან ნ.გენგიურის ხსენებულ ნაშრომში თავმოყრილია კუპელჰალეს ტიპთან დაკავშირებით მეცნიერთა განსხვავებული მოსაზრებები, ვ.ბერიძესთან კი აღწერილია ამ ტიპის ძეგლები, ეს ორი ნაშრომი ყველაზე სრულყოფილ სურათს გვაძლევს ტიპის შესწავლისას. სწორედ ამიტომ ჩემი კვლევისას

⁸ რ.მეფისაშვილი, ერედვის 906წ. ხუროთმოძღვრული ძეგლი, ქართული ხელოვნება IV 1955წ. გვ.124

⁹ ვ. ბერიძე „X V I – X V I I საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება“თბ., 1994წ, გვ.21

ძირითადად ამ ორი მკვლევარის ნაშრომებიდან მიღებულ ინფორმაციას დავყვრდნობი.

ზემოთ აღნიშნულ მკვლევარებს კუპელჰალეს ტიპთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრებანი გააჩნიათ. ი. სტრიგოვსკის მიერ შემოღებულ სახელწოდების მიხედვით, მისი აზრით, ეს ტიპი გუმბათისა და ცალნავიანი ეკლესიის შერწყმის შედეგია. ამავე აზრს იზიარებს ნ. ტოკარსკი. ა. იაკობსონს კი სხვაგვარი შეხედულება გააჩნია. მისი აზრით, გუმბათოვანი დარბაზის ტიპი „გუმბათოვანი ბაზილიკიდან“ წარმოიშვა. მას მიაჩნია, რომ ტიპის შექმნა გამოწვეულია არქიტექტორთა მისწრაფებით – გააერთიანონ გუმბათოვან ბაზილიკათა სივრცე შენობის ცენტრალური ნაწილის ირგვლივ. მისივე მოსაზრებით, სწორედ ამან გამოიწვია ბურჯების გრძივ კედლებთან შერწყმა და შვერილებად გადაქცევა.¹⁰

მსგავსი აგებულების ტაძრები საქართველოს გარდა გვხვდება სერბეთში, ბულგარეთსა და კვიპროსზე, მაგრამ ყველაზე უფრო სახასიათო ეკლესიის ეს ტიპი სომხეთის არქიტექტურისთვის გახდა. საქართველოში კუპელჰალეს არსებობის თითოეული ეტაპი ინდივიდუალურია.

¹⁰ნ.გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ; 2005, გვ.129

ა) კუპელჰალეს განვითარების ეტაპები საქართველოში

საქართველოში დღეისათვის კუპელჰალეს ტიპის ოცდახუთამდე ეკლესიაა. მათი არსებობა საქართველოში VIII საუკუნიდან XIX ს დასაწყისამდე პერიოდს მოიცავს. ეს პერიოდი შეგვიძლია სამ ეტაპად გავყოთ: 1. ადრეული პერიოდი VIII-X ს.ს. 2. განვითარებული შუა საუკუნეები XII-XIII ს.ს. 3. გვიანი შუასაუკუნეები XVI-XIX ს.ს.

უადრეს ძეგლებს მიეკუთვნება შემდეგი ტაძრები: დვანის წმ.გიორგი (VIII ს.), ფარნაკი (VIII-IX ს.), სოლომონ-ყალა (X ს.), კლარჯეთის წყაროსთავი (IX ს.), ვაჩნაძიანის ყველაწმინდა (IX ს.), ნაჯახოვო (X ს.) და ზემო ნიქოზის მთავარანგელოზი (X ს.).

ეს ტაძრები შეგვიძლია ორ ჯგუფად განვიხილოთ: მარტივი, ერთწყვილშვერილიანი ტაძრები, სადაც შიდა სივრცე ორ ნაწილად იყოფა და შედარებით გართულებული, ორწყვილშვერილიანი ტაძრები, სადაც დარბაზი სამნაწილიანია. პირველ ჯგუფში ერთიანდებიან დვანის წმ.გიორგი, რომელიც კუპელჰალეს უადრეს ნიმუშად არის მიჩნეული, ფარნაკი, სოლომონ-ყალა და ნაჯახოვო. მეორე ჯგუფს კი წარმოადგენენ კლარჯეთის წყაროსთავი, ვაჩნაძიანის ყველაწმინდა და ზემო ნიქოზის მთავარანგელოზი .

იმისათვის რომ თვალსაჩინო გახდეს კუპელჰალეს განვითარების ადრეული ეტაპის მახასიათებელი და მომდევნო პერიოდისგან განმასხვავებელი ნიშნები, მიმაჩნია, რომ მნიშვნელოვანია თითოეული ძეგლის განხილვა, მითუმეტეს იმ ვითარებაში, როდესაც მათი რიცხვი არც ისე ბევრია. განხილვას დავიწყებ ე.წ. მარტივი ვარიანტის ტაძრებით.

პირველ რიგში უნდა განვიხილოთ დვანის წმ. გიორგის ტაძარი, რადგან როგორც ზემოთ აღვნიშნე, იგი უადრეს ნიმუშს წარმოადგენს საქართველოში არსებულ კუპელჰალეს ტიპის ტაძართაგან.

დვანისწმ. გიორგის ეკლესია წარმოადგენს კუპელჰალეს ტიპის ტაძარს, რომლის გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე არის წაგრძელებული. ინტერიერი სამ ნაწილად იყოფა: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი. გუმბათიეფუძნება სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე არსებულ შვერილებსა დასაკურთხევისკუთხეებს. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ გუმბათი უყელია და ექსტერიერში საერთოდ არ შეინიშნება. ტაძარს სამხრეთითა და დასავლეთით გარშემოსავლელი შემოუყვება, რომლებშიც გაჭრილია ეკლესიაში შესასვლელი თითო კარი. გარშემოსავლელი დასავლეთით მთელ სიგანეზე, სამხრეთით კი მთელ სიგრძეზე მიყვება ტაძარს. სამხრეთ მხარეს არსებულ გარშემოსავლელს აღმოსავლეთით აფსიდი აბოლოვებს. გარშემოსავლელში ორი სწორკუთხა სარკმელია – ერთი აფსიდში, მეორე – კარიბჭის მონაკვეთში. სარკმლები ასევე გაჭრილია საკურთხევის აფსიდსა და სამხრეთ კედლის გუმბათქვეშა სივრცის ცენტრში.

რაც შეეხება ტაძრის ექსტერიერს, იგი სწორკუთხედშია მოთავსებული, ორფედა გადახურვითაა გადახურული და გუმბათი, რომელიც კუპელჰალეს ტიპის მთავარი ელემენტია, საერთოდ არ ჩანს. ეს მეტყველებს იმ ფაქტზე, რომ ამ დროს იწყება კუპელჰალეს ტიპის წინა პლანზე წამოწევა და ჯერ კიდევ ძიებების პერიოდია.

მომდევნო ტაძარი, რომელიც ასევე კუპელჰალეს მარტივ ვარიანტს წარმოადგენს, არის ფარნაკის ეკლესია. იგი VIII-IXს.ს. მიეკუთვნება. ტაძარი წარმოადგენს დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე წაგრძელებულ, სწორკუთხედში მოთავსებულ ნაგებობას. შიდა სივრცე აქაც სამნაწილიანია: საკურთხეველი,

გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი. საკურთხეველის აფსიდი ნახევარწრიული მოხაზულობისაა. დარბაზი ორ, არათნაბარ ნაწილად არის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე არსებული შვერილების მეშვეობით გაყოფილი. შვერილებიდან დასავლეთ კედელსა და საკურთხეველის კუთხეებზე თაღები გადადის. გუმბათის ყელი საკურთხეველის კუთხეებსა და სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე არსებულ შვერილებს ეყრდნობა. ტაძარში შესასვლელი კარი ჩრდილოეთ კედლის ცენტრშია გაჭრილი. თითო სარკმელია ტაძრის ოთხივე კედელზე განთავსებული, გუმბათის ყელში კი ოთხი მრგვალი სარკმელია მოთავსებული.

ფარნაკის ტაძარში ყურადღებას იქცევს მისი გუმბათი. აღსანიშნავია, რომ მისი ყელი ე.თაყაიშვილის ცნობით ოთხწახნაგა და დაბალი იყო, ასევე გუმბათქვეშა კონსტრუქციად არ იყო გამოყენებული აფრები.¹¹ თუმცა ნათელია, რომ აქ უნდა ყოფილიყო გუმბათქვეშა კვადრატიდან ნახევარსფეროზე გადასასვლელი კონსტრუქცია. ნ.გენგიურის მოსაზრებით ეს უნდა ყოფილიყო გუმბათის ყელის ბოლოში ასული ტრომპები¹² და ამის დასტურად სამწევრისის ტაძარს შეგვახსენებს, სადაც ანალოგიურად ნახევარსფეროს ძირში არის ტრომპები განთავსებული.

როგორც ვხედავთ ფარნაკშიც ჩანს გარკვეული თავისებურებები და ესეც კვლავ ახლის ძიებაზე მიგვითითებს.

შემდეგი ტაძარი, რომელიც ზემოთ აღნიშნულთა მსგავსად კუპელჰალეს ტიპის მარტივ ვარიანტს წარმოადგენს, არის სოლომონ-ყალა. ტაძარი Xს. პირველ ნახევარს მიეკუთვნება.

¹¹ნ.გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ; 2005, გვ. 25

¹²დასახელებული ნაშრომი, გვ.25-26

ტაძრის გეგმა კვლავ სწორკუთხედშია მოთვსებული. დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძი წაგრძელებული, თუმცა არა იმდენად, რამდენადაც ეს ზემოთ ხსენებულ ტაძრებში იყო. შიდა სივრცე კვლავ სამნაწილიანია: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი, თუმცა აქ უკვე გარკვეული დეტალები და სივრცის დანაწევრებაც განსხვავებულია. საკურთხევლის აფსიდი კვლავ ნახევარწრიული მოხაზულობისაა, რაც შეეხება დარბაზს, იგი ერთი წყვილი შვერილით ორ, არათანაბარ ნაწილად იყოფა. გუმბათქვეშა სივრცე მკვეთრად აღემატება დასავლეთ ნაწილს. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ კედლის შვერილები უკვე ორსაფეხურიანია, ნახევარპილასტრები არის გამოყენებული როგორც საკურთხევლის კუთხეებში, ასევე დასავლეთ კედლის ჩრდილოეთ და სამხრეთ კუთხეებშიც. დასავლეთ ნაწილში ნახევარ პილასტრებზე ვიწრო თაღი ებჯინება. ორმაგი თაღი გადადის დარბაზის სივრცის გამყოფ შვერილებზეც, რომელთაგან სადავლეთის უფრო ვიწროა, აღმოსავლეთისა კი განიერი. განიერი თაღები გადადის ასევე გუმბათქვეშა სივრცეში კედლის შვერილებიდან საკურთხევლის კუთხეებში არსებულ ნახევარპილასტრებზეც. აქვე უნდა აღინიშნოს საინტერესო სიახლე, რასაც კედლის შვერილებზე, ნახევარპილასტრებზე, გუმბათის ყელის ძირსა და კონქის ძირში შემოყოლებული სარტყლები წარმოადგენს.

გუმბათქვეშა კონსტრუქციად გამოენებულია აფრები. მისი ყელი დაბალი და განიერია, მასში ორი მტკვალი სარკმელია განთავსებული აღმოსავლეთ და დასავლეთ მხარეს. რაც შეეხება ტაძრის ქვედა სივრცეში არსებულ სარკმლებს, საინტერესოა მათი მდებარეობის საკითხი, რადგან როგორც გეგმაზე ვხედავთ ისინი გაჭრილია საკურთხევლის აფსიდის ცენტრში და დასავლეთ ნაწილის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე, თუმცა ტაძრის ჭრილის ნახვისას სარკმლები მხოლოდ საკურთხევლის აფსიდსა და დასავლეთ კედლის ზედა ნაწილში ჩანს, სამხრეთ კედელზე კი არ არის აღნიშნული. ტაძარში შესასვლელი კარები გაჭრილია დასავლეთ და სამხრეთ კედლების ცენტრში.

ტაძრის გარე მასებზე საუბრისას უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს გუმბათისა და ტაძრის კორპუსის პროპორციები. გუმბათის ყელი ძალიან განიერი და დაბალია, იგი დომინირებს მთელ ტაძარზე. მას გარედან რვა თალი ამკობს. დეკორაციის მხრივ საინტერესოა ასევე ტაძრის ჭრილზე აღნიშნული ფრონტონები აღმოსავლეთ და დასავლეთ კედლების ზედა არეში.

როგორც ვნახეთ სოლომონ-ყალაში არის ძველი მახასიათებლებიც, კერძოდ: გეგმის სწორკუთხედში მოთავსება, აფსიდის ნახევრწრიული მოხაზულობა, პასტეფორიუმების არქონა, დაბალი გუმბათის ყელი, მაგრამ ზემოთ აღნიშნულ ეკლესიათაგან განსხვავებით აქ მნიშვნელოვანი სიახლეებია. ესენია საფეხუროვანი შვერილების გამოყენება, ნახევარპილასტრების ჩასმა კუთხეებში, სარტყლის შემოყოლება კონქის ძირსა და გუმბათის ყელის ძირზე და დარბაზის მკვეთრად არათანაბარ სივრცეებად დაყოფა.

შემდეგი ტაძარი არის ნაჯახოვოს ეკლესია, რომელიც XI. ძეგლია. მისი გეგმა კიდევ უფრო გასხვავებულია უკვე განხილულ ტაძართაგან.

ტაძრის ძირითადი ნაწილი, საკურთხეველი და დარბაზი, სწორკუთხა მოხაზულობისაა, მაგრამ მას სამი მხრიდან, სამხრეთიდან, ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან ასევე სწორკუთხა მოხაზულობის დამატებითი სივრცეები აქვს. აღსანიშნავია, რომ საკურთხევლის აფსიდი შვერილია. შესაბამისად ტაძარს ჯვრული ფორმა ეძლევა. ტაძარი სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული შვერილებით ნაწევრდება, მაგრამ განსხვავებით ზემოთ ხსენებულთაგან, აქ გვხვდება ორი წყვილი შვერილი, თუმცა დარბაზი კვლავ ორ ნაწილად იყოფა. შესაბამისად გუმბათის ყელი დასავლეთითაც და აღმოსავლეთითაც შვერილებს ეყრდნობა და არა საკურთხევლის კუთხეებს. კედლის შვერილები აქაც მსგავსად სოლომონ-ყალისა საფეხურიანია. მათზე

თაღები ებჯინება. დასავლეთ მონაკვეთი ბევრად უფრო მცირეა სიგრძით, ვიდრე გუმბათქვეშა სივცრე.

დასავლეთიდან ტაძარს სწორკუთხა კარიბჭე აქვს, რომელშიც სამი მხრიდან კარია გაჭრილი. დასავლეთისა და სამხრეთის უფრო განიერია, ჩრდილოეთისა კი შედარებით ვიწრო. ტაძარში შესასვლელი არის ასევე სამხრეთ მხარეს არსებული სწორკუთხა სივრცეიდანაც.

ვინაიდან ტაძრის მხოლოდ ნანგრევებია ჩვენამდე შემორჩენილი, რთული დასადგენია სად და რა რაოდენობით იყო სარკმლები განთავსებული. ისინი არც გეგმაზე არ არის მოცემული, მაგრამ ტაძრის ჭრილის ნახვისას ვხედავთ, რომ გუმბათის ყელში, საკურთხევლის აფსიდსა და დასავლეთ კედლის ზედა არეში, კარის თავზე არის სარკმლები დატანილი. ტაძრის პირობით რეკონსტრუქციაზე ამ სარკმლების დატანა განაპირობა ადგილზე მკვლევართა მიერ აღმოჩენილმა მინის ნამსხვრევებმა, რომელთაგან ზოგი წრიული ფომისა იყო და დაუზიანებლად დახვდათ მკვლევარებს.

როგორც ვნახეთ კუპელჰალეს ტიპის ადრეული პერიოდის მარტივი ვარიანტის ტაძრები მეტად საინტერესო ნიშნებით ხასიათდება. ძირითად მახასიათებლებთან ერთად, რაც მათ ერთ ჯგუფში აერთიანებს, თითოეულ ტაძარს გააჩნია ინდივიდუალური გადაწყვეტა საერთო დეტალებისა. კერძოდ: დარბაზის ორ ნაწილად გაყოფა შვერილებით. ამ შემთხვევაში ვხედავთ რომ უფრო ადრეულ ტაძრებში დვანსა და ფარნაკში შვერილები სწორკუთხაა, დარბაზი ორ არათანაბარ ნაწილად არის გაყოფილი, ხოლო სოლომონ-ყალასა და ნაჯახოვოში შვერილები საფეხურებიანი ხდება, დარბაზის დასავლეთ ნაწილი კი კიდევ უფრო მცირდება სიგრძეში და მკვეთრად არათანაბარი სივრცეები იქმნება. თითოეულ მათგანს გააჩნია გუმბათის თავისებური გადაწყვეტა, სარკმლებისა და კარების განთავსების განსხვავებული სქემა.

ეს ყველაფერი კი მეტყველებს იმაზე, რომ აღნიშნული პერიოდი იყო ძიების და სხვადასხვა ამოცანების ახლებური გადაწყვეტის მცდელობის პერიოდი. სწორედ ამიტომ თითოეული ტაძარი ინდივიდუალური და საინტერესოა.

მარტივი ვარიანტის ტაძრების გაცნობის შემდეგ შეგვიძლია კუპელჰალეს ტიპის რთული, ორწყვილშვერილიანი ტაძრები განვიხილოთ. მკვლევარები სწორედ სამნაწილიან, ორწყვილშვერილიან ვარიანტს თვლიან კუპელჰალეს ნამდვილ სახედ. ადრეული პერიოდის რთული ვარიანტის ტაძრებია: კლარჯეთის წყაროსთავი, ვაჩნაძიანის ყველაწმინდა და ზემო ნიქოზის მთავარანგელოზი.

კლარჯეთის წყაროსთავი IX ს.ს ტაძარია. მისი გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე მკვეთრად არის წაგრძელებული. დარბაზი აქ უკვე ორი წყვილი საფეხუროვანი შვერილით სამ ნაწილად იყოფა. გუმბათქვეშა სივრცე სიგრძით აღემატება როგორც დასავლეთით არსებულ ორ მონაკვეთს, ასევე საკურთხეველსაც. დასავლეთით მდებარე ორი ნაწილი ერთმანეთის ტოლია. შვერილებიდან ერთმანეთზე, დასავლეთის კედელსა და საკურთხევლის კუთხეებზე თაღები გადადის. საკურთხევლის ორივე მხარეს სათავსებია. სამხრეთისას შესასვლელი გუმბათქვეშა სივრციდან აქვს. იგი სწორკუთხა მოხაზულობისაა. ჩრდილოეთ სათავსს კი შესასვლელი აქვს როგორც გუმბათქვეშა სივრციდან, ისე საკურთხევლიდან. ეს სათავსიც სწორკუთხა ფორმისაა, მაგრამ აღმოსავლეთით აფსიდით ბოლოვდება, რომელშიც ორი სწორკუთხა ნიშაა განთავსებული. იგი ზომით საკურთხევლის აფსიდს ოდნავ ჩამოუვარდება, რის გამოც არღვევს ტაძრის სწორკუთხა გარშემოწერილობას და ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ კედლებიდან მკვეთრად არის გამოსული. ტაძარში შესასვლელი დასავლეთ კედლის სამხრეთ ნაწილშია გაჭრილი. სარკმლები განთავსებული საკურთხევლისწინა ნაწილის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების ცენტრში, საკურთხევლის აფსიდსა და მის გვერდით არსებული სათავსების აღმოსავლეთ მხარეს. ოთხი სარკმელი კი გუმბათის

ყელში მდებარეობს. ტაძრის განაკვეთის რეკონსტრუქციაზე ვხედავთ კიდეც ერთ სარკმელს დასავლეთ კედელში. ასევე ჩანს, რომ შვერილების თავზე იმპოსტებია განთავსებული, გუმბათის ყელის ძირს კი სარტყელი შემოუყვება. გუმბათის ყელი დაბალია, თუმცა არა ისე, როგორც ეს იყო ფარნაკსა და სოლომონ-ყალაში.

ამავე საუკუნეს მიეკუთვნება ვაჩნაძიანის ყველაწმინდის ტაძარი.¹³ იგი დიდი ზომის და რთული კომპოზიციის ნაგებობაა. ცენტრალური სივრცე ორი წყვილი შვერილით არის სამ ნაწილად გაყოფილი. ტაძარი დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზეა წაგრძელებული და აღმოსავლეთით აფსიდით ბოლოვდება. ცენტრალურ სივრცეს სამი მხრიდან, დასავლეთიდან, ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან შემოუყვება ორსართულიანი ნაწილები. აღმოსავლეთით საკურთხევლის ორივე მხარეს ტრიკონქის ფორმის პასტოფორიუმებია, რომელთა დასავლეთი მხარე დაგრძელებულია სწორკუთხა სათავსებით. მათგან ჩრდილოეთისას გასასვლელი აქვს დასავლეთით მდებარე სათავსში, საიდანაც კიბე ადიოდა მეორე სართულზე. პირველი სართულის გვერდითა სათავსებს დასავლეთიდან ორივე მხარეს თითო ეკლესიაა და აღმოსავლეთით აფსიდით ბოლოვდება. დასავლეთიდან ისინი ერთმანეთს უკავშირდება ნარტექსით. მის ცენტრში კარიბჭეა განთავსებული, რომელიც ფასადზე სწორკუთხა შვერილის სახით გამოდის. გუმბათი ორწყვილ შვერილს ეყრდნობა. გუმბათქვეშა კონსტრუქციად აფრებია გამოყენებული. გუმბათის ყელი ცილინდრულია დაბოლოება კი შეისრული მოხაზულობისაა. გარშემოსავლელის მეორე სართულიდან თითოეულ მკლავში სამ-სამი თალი იხსნება. დასავლეთ და სამხრეთ მკლავებში ზედა რეგისტრში სარკმლებია გაჭრილი, საკურთხეველში კი სამი სარკმელია ქვედა რეგისტრში. ოთხი სარკმელი გაჭრილია ასევე გუმბათის ყელში. აფსიდის წინ მოთავსებული ბემიდან გასასვლელებია

¹³ *Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Текст, Тб., Изд-во Академии наук Груз. ССР, 1959*

გვერდითა სათავსებში. ტაძარს შესასვლელი დასავლეთიდან და სამხრეთიდან აქვს.

ვაჩნაძიანის ყველაწმინდას ტაძარი მკვეთრად განსხვავდება კუპელჰალეს ტიპის სხვა ტაძართაგან. თუ ზემოთხსენებულ ტაძრებში საერთოდ არ იყო პასტოფორიუმები, აქ ტრიკონქის ტიპის პასტოფორიუმები გვაქვს. ასევე მნიშვნელოვანია რომ აქ გვხვდება შვერილი აფსიდი, როგორც საკურთხეველის, ასევე პასტოფორიუმების. ტაძრის გეგმა საკმაოდ რთული და ტიპოლოგიურად არაერთგვაროვანია.

კუპელჰალეს ტიპს განეკუთვნება X-XI საუკუნეების მიჯნის ნიქოზის მცირე ტაძარიც. გეგმაში ის სამნაწილიან სტრუქტურას წარმოადგენს, სადაც შუა ნაწილი მცირედით აღემატება აღმოსავლეთისა და დასავლეთისას. სივცის დასანაწევრებლად ორი წყვილი საფეხურიანი შვერილი გამოიყენება. გუმბათის ყელი ამ შვერილებს ემყარება. თაღები გადადის შვერილებზე, დასავლეთ კედელზე არსებულ მცირე ზომის შვერილებსა და საკურთხეველის კუთხეებზე. გუმბათქვეშა თაღები სამსაფეხურიანია. აღმოსავლეთ ნაწილის სამხრეთ და ჩრდილოეთ მონაკვეთებს აღმოსავლეთით აფსიდები აბოლოვებს. საკურთხეველის აფსიდა ნახევარელიფსური მოხაზულობისაა. იმპოსტები არის გამოყენებული თაღების ძირში, ზოგი მათგანი თაღედით არის გაფორმებული.

ტაძარში შესასვლელი კარები სამი მხრიდან, დასავლეთიდან, სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან, კედლის ცენტრშია გაჭრილი. სარკმლები განთავსებულია აღმოსავლეთით აფსიდების ცენტრში და გუმბათის ყელში ოთხი. გუმბათის ყელის სიმაღლე აქ უკვე საგრძნობლად არის გაზრდილი.

ამით მთავრდება კუპელჰალეს ტიპის განვითარების ადრეული პერიოდის ტაძრების განხილვა. როგორც მათმა აღწერამ გვიჩვენა, მიუხედავად მცირე პერიოდისა და ტაძართა მცირე რიცხვისა, საკმაოდ ბევრი ცვლილება გვხვდება

ამ ტიპის უადრესი ნიმუშიდან ბოლო ტაძრამდე. ვხედავთ როგორ იცვლება როგორც სივრცის დანაწევრება, ისე გარე მასები. იხვეწება ცალკეული დეტალებიც და კუპელჰალეს ტიპი თანდათან უფრო მრავალფეროვანი და საინტერესო ხდება.

შემდგომი პერიოდი განვითარებული შუა საუკუნეებია, რომელიც მოიცავს XII-XIII ს.ს. ეს პერიოდი არ გამოირჩევა კუპელჰალეს ტიპის მიმართ ძლიერი ინტერესით, არ გვხვდება ამ ტიპის მრავალი ტაძარი, ისე როგორც ეს გვიან პერიოდშია. მაგრამ ამის მიუხედავად სიახლეები აქაც გვხვდება, რასაც ამ პერიოდის ტაძრის-ყინწვისის, განხილვისას ნათლად დავინახავთ.

ყინწვისის ტაძარი XII-XIII საუკუნეების მიჯნით თარიღდება. ტაძრის გეგმა გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. გეგმაზე ვხედავთ რომ სივრცე ოთხად არის გაყოფილი: საკურთხეველი, დარბაზი, რომელიც ორ ნაწილად არის გაყოფილი-გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი, და ნართექსი. ოთხივე ნაწილი ერთი ზომისაა როგორც სიგრძით, ასევე სიგანით.

საკურთხევლის აფსიდი ნახევარწრიული მოხაზულობისაა, მას აქვს განიერი ბემა, რისი მეშვეობითაც საკურთხეველს სიღრმე ეძლევა. საკურთხეველს ორივე მხარეს აქვს აფსიდით დაბოლოებული პასტოფორიუმები. ჩრდილოეთის პასტოფორიუმი კარით უკავშირდება საკურთხეველს, სამხრეთისა კი საკურთხევლისგან დამოუკიდებელ სივრცეს წარმოადგენს. ორივე პასტოფორიუმი კარის მეშვეობით უკავშირდება დარბაზს.

გუმბათი ეყრდნობა ორ სწორკუთხა მოხაზულობის სვეტსა და საკურთხევლის კუთხეებს. ამ სვეტებიდან საკურთხევლის კუთხეებზე გადაედინება თალები, რომელთა შორის ჩნდება აფრები და სწორედ აფრების მეშვეობით ხდება გუმბათქვეშა კვადრატიდან გუმბათის მომრგვალებულ ყელზე გადასვლა. სვეტებიდან თალები გადადის ასევე დასავლეთ კედელზეც, დასავლეთ მკლავი

კი კამარით არის გადახურული. დარბაზი ორ ნაწილად იყოფა სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე არსებული მცირე შვერილებისა და მათგან სვეტებზე გარდამავალი თაღების მეშვეობით.

ტაძარს დასავლეთით აქვს ნართექსი, რომელიც ორ სართულიანია. იგი სამ ნაწილად არის გაყოფილი. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კვადრატთან მიახლოებული მოხაზულობისაა, შუა ნაწილი კი დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზეა წაგრძელებული. ტაძარს სამხრეთითა და ჩრდილოეთით მოგვიანებით მიშენებული კარიბჭეები აქვს.

ყინწვისის ტაძარს სამი შესასვლელი კარი აქვს, სამხრეთით, ჩრდილოეთითა და დასავლეთით. სამივე მათგანი ტაძრის დასავლეთ ნაწილშია გაჭრილი. დასავლეთ კედელში გაჭრილი კარი კედლის ცენტრშია განთავსებული, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კი შვერილებისკენ არის წაწეული.

რაც შეეხება სარკმლებს, ისინი ტაძარში მრავლადაა. სამი სარკმელია აღმოსავლეთ კედელში გაჭრილი, ერთი საკურთხევის აფსიდში და თითო სარკმელი პასტოფორიუმებში. გუმბათის ყელში განთავსებულია თორმეტი სარკმელი. გუმბათქვეშა სივრცეში, სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებზე სამ-სამი სარკმელია გაჭრილი-ორი ქვედა რეგისტრში და ერთი მათ თავზე თაღის ქვეშ. თითო სარკმელია დასავლეთ ნაწილის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლების ცენტრში კარების თავზე და ერთი სარკმელია დასავლეთ კედლის ზედა ნაწილში.

საინტერესოა, რომ ინტერიერში წინა პერიოდში არსებული ძეგლებისგან განსხვავებით არ გვხვდება აღარც საფეხუროვანი სვეტები, არც ორმაგი თაღები, იმპოსტები, სარტყლები. აქ ყველაფერი სადად არის გადაწყვეტილი.

გარე მასებზე საუბრისას აღსანიშნავია, რომ მისი პროპორციები ჰარმონიულად ერწყმის ერთმანეთს. აქ არ გვხვდება საოცრად დაბალი, ან

განიერი გუმბათის ყელი, რომელიც თითქმის იკარგება ტაძრის ძირითად კორპუსთან, ან და აღმოსავლეთით მკვეთრად წაწეული გუმბათი, როგორც ეს ვნახეთ ადრეული პერიოდის ძეგლებში. აქ ტაძრის ყველა დეტალი ერთმანეთთან ჰარმონიულ თანაფარდობაშია და არცერთი მათგანი არ დომინირებს სხვაზე.

კუპელჰალეს ტიპის განვითარების ეს პერიოდი, როგორც ზემოთ აღვნიშნე, არ გამოირჩევა ამ ტიპისადმი დიდი ინტერესით და ძეგლთა სიმრავლით, მაგრამ ამის მიუხედავად ჩვენ ყინწვისის ტაძრის გეგმის განხილვისას ვნახეთ სრულიად განსხვავებული დამოკიდებულება როგორც ინტერიერის გაფორმებისა, ასევე გარე მასების გადაწყვეტისა. თუ პირველი ეტაპის ძეგლებში ჩვენ ვხედავთ გამუდმებით ახლის ძიებას და მცირე პერიოდისთვის საკმაოდ მრავალი სიახლეც გვხვდება, ამ ტაძარში არქიტექტორი არა თუ ცდილობს რაიმე თავისეული დაუმატოს უკვე არსებულს, არამედ იმასაც არ იყენებს, რაც უფრო ადრინდელ ძეგლებში გვხვდება. იგი გვთავაზობს მხოლოდ ისეთ სიახლეს, რაც აუცილებელია მასების განტვირთვის თვალსაზრისით, კერძოდ ამ ტიპის ტაძრებში ყინწვისში პირველად და უკანასკნელად გვხვდება აღმოსავლეთ კედელზე, საკურთხეველსა და პასტოფორიუმებს შორის არსებული სამკუთხა ნიშები.

იმისათვის რომ სრულყოფილი წარმოდგენა შეგვექმნას საქართველოში კუპელჰალეს ტიპის განვითარების შესახებ, საჭიროა მისი მესამე ეტაპი და ამ პერიოდის ძეგლები განვიხილოთ. ეს პერიოდია გვიანი შუა საუკუნეები, რომელიც მოიცავს XVI-XIX ს.ს. ამ პერიოდში კვლავ ჩნდება ინტერესი კუპელჰალეს ტიპის მიმართ და ამ ტიპის არაერთი ტაძარი იგება. ესენია: ღოუბნის „ორმოცნი“, გრემის წმინდა ნიკოლოზი, გრემის ღვთისმშობელი, ბოდორნას ღვთისმშობელი, მანავის ღვთისმშობელი, ზემო მაჩხანის მთავარანგელოზი, გურჯაანის ქვაშვეთი, მელაანის სამება.

ლოუზნის „ორმოცნი“ გვიანი შუასაუკუნეების პერიოდის კუპელჰალეს ტიპის პირველი ძეგლია. იგი XVII ს. თარიღდება. ტაძრის გეგმა გარე სწორკუთხედში არის მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი.

საკურთხეველი ნახევარწიული აფსიდით ბოლოვდება. მის ორივე მხარეს სწორკუთხა პასტოფორიუმებია. ჩრდილოეთით მდებარე პასტოფორიუმი კარის მეშვეობით უკავშირდება საკურთხეველს, სამხრეთისა კი საკურთხევლის სივრცისგან დამოუკიდებელია და მხოლოდ დარბაზს უკავშირდება.

დარბაზი ორ ნაწილად არის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული ორსაფეხურიანი შვერილებით გაყოფილი. შვერილები საკმაოდ დიდზე არის გამოსული და ღრმა უბეებს ქმნის. გუმბათქვეშა სივრცეში კედლის შვერილებიდან საკურთხევლის კუთხეებზე ორმაგი თაღები გადადის, დასავლეთ კედელზე კი ერთი თაღი გადადის. გუმბათი შვერილებსა და საკურთხევლის კუთხეებს ეყრდნობა, საიდანაც აფრების მეშვეობით ხდება გუმბათის ყელზე გადასვლა.

ტაძარს ორი შესასვლელი აქვს- დასავლეთიდან და სამხრეთიდან. ორივე კარი კედლის ცენტრშია გაჭრილი, მაგრამ დასავლეთისგან განსხვავებით სამხრეთ კედლის კარი არ ემთხვევა გუმბათქვეშა სივრცის ცენტრს და იგი სამხრეთ კედლის შვერილის კუთხეში თავსდება.

სარკმელი არ არის ისე მრავლად, როგორც იყო ყინწვისში. გუმბათის ყელში რვა სარკმელია. სამი სარკმელია აღმოსავლეთ კედელში- ერთი საკურთხევლის აფსიდში და თითო პასტოფორიუმებში. ასევე თითო სარკმელია სამხრეთ, ჩრდილოეთ და დასავლეთ კედლებში.

ინტერიერი სადაა, არ არის დეკორატიული ელემენტებით გადატვირთული. არ გვხვდება სარტყლები, იმპოსტები, მაგრამ არის საფეხურიანი თაღები და ასევე ორსაფეხურიანი კედლის შვერილები.

გარე მასებზე საუბრისას უნდა აღინიშნოს გუმბათისა და ტაძრის კორპუსის თანაფარდობა. გუმბათის ყელი მაღალი და განიერია, ამიტომ იგი დომინირებს ტაძრის კორპუსზე. იგი ოდნავ არის გაწეული აღმოსავლეთით, მაგრამ ეს არ არის თვალშისაცემი.

შემდეგი განსახილველი ტაძარი გრემის წმინდა ნიკოლოზის ტაძარია. იგი თარიღდება XVI საუკუნით. ტაძრის გეგმა ამ შემთხვევაშიც გარე სწორკუთხედშია მოთვსებული. შიდა სივრცე კვლავ სამ ნაწილიანია: საკურთხეველი და დარბაზი, რომელიც სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული მასიური შვერილებით ორ არათანაბარ ნაწილად იყოფა.

საკურთხეველი ნახევარწრიული აფსიდით ბოლოვდება. მას არ გააჩნია ბემა, მაგრამ სიღრმით თითქმის გუმბათქვეშა სივრცის ტოლია. მის ორივე მხარეს არის სწორკუთხა პასტოფორიუმები. განსხვავებით წინა პერიოდის ძეგლებისაგან, აქ ვხედავთ, რომ ორივე მათგანი კარით უკავშირდება საკურთხეველს, მაგრამ დარბაზს მხოლოდ სამკვეთლო უკავშირდება, სადიაკვნე კი დარბაზისგან იზოლირებულია.

ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს გუმბათქვეშა სივრცე. გუმბათის ყელი კედლის შვერილებსა და საკურთხევლის კუთხეებს ეყრდნობა. კედლის შვერილებიდან საკურთხევლის კუთხეებსა და დასავლეთის კედელზე თაღები გადადის. კედლის შვერილები გუმბათქვეშა სივრციდან საფეხურიანია, დასავლეთიდან კი სწორკუთხა.

შესასვლელი ტაძარს ორი მხრიდან, დასავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან აქვს. კარები კედლების ცენტრშია გაჭრილი. არ გვაქვს ბევრი სარკმელი.

გუმბათის ყელში რვა სარკმელია, აღმოსავლეთით სამი- ერთი საკურთხევლის აფსიდში და თითო პასტოფორიუმებში. ასევე ერთი სარკმელია, როგორც ჩრდილოეთ, ასევე დასავლეთ კედლის ცენტრში, კარის თავზე განთავსებული. სამხრეთ კედელზე სარკმელი არ არის.

ტაძრის გუმბათი ცენტრშია აღმართული, მისი ყელი განიერი და საშუალო სიმაღლისაა. ტაძრის კორპუსიც მაღალია და მთლიანობაში ზესწრაფული სახე აქვს.

მომდევნო ტაძარია გრემის ღვთისმშობლის ტაძარი. იგი დათარიღებულია 1595წლით. ტაძრის გეგმა კვლავ გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. იგი დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზეა წაგრძელებული. შიდა სივრცე სამ ნაწილიანია.

საკურთხეველი ნახევარწრიული აფსიდით ბოლოვდება, მის ორივე მხარეს აფსიდალური პასტოფორიუმებია. ორივე მათგანი კარის მეშვეობით უკავშირდება როგორც საკურთხეველს, ასევე დარბაზს. დარბაზი ორ ნაწილად არის გაყოფილი სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული შვერილებით, რომლებშიც თაღოვანი გასასვლელებია გაჭრილი. გუმბათის ყელი საკურთხევლის კუთხეებსა და კედლის შვერილებს ემყარება. გუმბათქვეშა კვადრატისგან მრგვალ მოზახულობაზე გადასვლა აფრების მეშვეობით ხდება. სასაინტერესოა, რომ აქ ვხვდებით საკურთხევლის კუთხეებზეც და კედლის შვერილებზეც სიახლეს. ისინი გუმბათქვეშა სივრცეში მომრგვალებული ფორმისაა.

ტაძარს სამი შესასვლელი აქვს, სამხრეთით, ჩრდილოეთით და დასავლეთით. გუმბათის ყელი ჩამონგრეულია, რის გამოც არ ვიცით ზუსტი რაოდენობა აქ განთავსებული სარკმლებისა. რაც შეეხება დანარჩენ სარკმლებს, თითო სარკმელია სამხრეთ, ჩრდილოეთ და დასავლეთ კედლებში კარების თავზე

განთავსებული და სამი სარკმელია აღმოსავლეთით საკურთხეველის აფსიდში ერთმანეთის თავზე განთავსებული.

საინტერესოა ის სიახლე, რასაც ტაძრის ჭრილზე ვხედავთ. ეს შეეხება ტაძრის აღმოსავლეთ ნაწილს- საკურთხეველს. იგი სამ რეგისტრად არის გაყოფილი. პირველი სართული მიწის ქვეშაა განთავსებული, სადაც საკურთხეველის წინ არსებული დაბალი კედლის ცენტრში გაჭრილი კარის მეშვეობით არის შესაძლებელი ჩასვლა. მეორე სართულია თვითონ საკურთხეველი, რომელიც დარბაზის იატაკის დონიდან ამაღლებულია და მას აქვს თავისი კონქი და მესამე სართული საკურთხეველის გადასურვის ზემოთ არსებული სივრცე კონქით. აქ მოხვედრა საკურთხეველის დონიდან ბემაში არსებული კიბით არის შესაძლებელი. როგორც ვხედავთ ერთ საკურთხეველში ორი კონქი გვხვდება, რაც ნამდვილად დიდ სიახლეს წარმოადგენს.

გარე მასების პროპორციებზე საუბარი ამ შემთხვევაში ძნელია, რადგან არ გვაქვს გუმბათი. მხოლოდ ის შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ტაძარი დიდი ზომისაა და ჯვრის მკლავები ამაღლებულია ტაძრის კორპუსიდან. გუმბათქვეშა კვადრატი ტაძრის ცენტრშია განთავსებული. გუმბათის ყელის შემორჩენილი ნაწილი საკმაოდ ფართოა, რის საფუძველზეც შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ არც მისი სიმაღლე იქნებოდა მცირე, თუ კი გავითვალისწინებთ არქიტექტორის სიმეტრიისადმი სიყვარულს. ამაზე მეტყველებს, როგორც ინტერიერში - კარების, სარკმლების, სივრცის დანაწევრების სიმეტრიული გადაწყვეტა, ასევე ექსტერიერში.

მომდევნო ძეგლია ბოდორნას ღვთისმშობლის ტაძარი, რომელიც მასზე არსებული წარწერის თანახმად 1717წელს აიგო, თუმცა აქვე არის მეორე წარწერა, სადაც საუბარია 1912წელს ტაძრის შეკეთებაზე. ამ წარწერის მიხედვით ირკვევა რომ დღეისათვის არსებული ნაგებობა ძველი ტაძრის ადგილზეა

აშენებული და როგორც ნ.გენგიური მიიჩნევს აქ გამეორებული უნდა იყოს ძველი ტაძრის გეგმაც.¹⁴

ტაძრის გეგმა კვლავ გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია, მაგრამ ერთი შეხედვით იგი ერთ მთლიან სივრცეს წააგავს.

საკურთხეველი ნახევარწრიული მოხაზულობისაა. მას არ გააჩნია პასტოფორიუმები. აფსიდის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში სწორკუთხა ნიშებია და სავარაუდოდ სწორედ მათ ჰქონდათ სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს ფუნქციები.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ აქ არ გვხვდება კუპელჰალეს ტიპის უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელი- კედლის შვერილები, რომლის მეშვეობითაც ხდება დარბაზის სივრცის დანაწევრება. მის ნაცვლად ტაძარში გამოყენებულია კრონშტაინები, რომლებზეც თაღები ებჯინება და სწორედ ეს წარმოადგენს გუმბათქვეშა კონსტრუქციას. გუმბათის ყელის წრიულ მოხაზულობაზე გადასვლა აფრების მეშვეობით ხორციელდება.

ტაძარს ორი შესასვლელი აქვს, სამხრეთიდან და დასავლეთიდან. თითო სარკმელია გაჭრილია ოთხივე კედელში, გუმბათის ყელში კი რვა სარკმელია განთავსებული.

მიუხედავად იმისა, რომ ტაძარს ინტერიერში არ აქვს გამოკვეთილი ჯვრის მკლავები, ექსტერიერში ეს იგრძნობა მათი ამაღლებით ტაძრის დანარჩენი

კორპუსისგან. გუმბათი ცენტრშია აღმართული. იგი ჰარმონიულ თანაფარდობაშია ტაძრის კორპუსთან.

¹⁴ ნ.გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ, 2005წ. გვ 90

შემდეგი განსახილველი ტაძარია მანავის ღვთისმშობლის ეკლესია. იგი 1794 წლით თარიღდება. ტაძრის გეგმა მსგავსად მისი წინამორბედებისა აქაც გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია.

აღმოსავლეთით გვაქვს ფართო, ნახევარწრიული მოხაზულობის აფსიდის მქონე საკურთხეველი. მას არ გააჩნია პასტოფორიუმები, მაგრამ აქვს ხუთი სწორკუთხა მოხაზულობის ნიშა, მათგან ერთი აფსიდის ცენტრშია განთავსებული, სამი ჩრდილოეთით და ერთი სამხრეთით. მათი მაშტაბები ერთმანეთისგან განსხვავებულია, ორი მათგანი ვიწროა და სიღრმეც ნაკლები აქვს, ცენტრალური განიერია, მაგრამ სიღრმე მასაც მცირე აქვს, დანარჩენი ორი კი ფართე და ღრმაა.

დარბაზის სივრცე სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლიდან გამოსული განიერი და საფეხუროვანი შვერილებით ორად იყოფა. ცენტრალურ სივრცეს გუმბათქვეშა ნაწილი წარმოადგენს, სადაც გუმბათის ყელი საკურთხევლის კუთხეებსა და კედლის შვერილებზე გარდამავალ თაღებს ეყრდნობა. გუმბათქვეშა კვადრატიდან გუმბათის ყელის წრიულ მოხაზულობაზე აფრების მეშვეობით ხდება გადასვლა.

ტაძარს შესასვლელი დასავლეთიდან და სამხრეთიდან აქვს. დასავლეთის კარი კედლის ცენტრშია განთავსებული, სამხრეთისა კი დასავლეთ კუთხისკენ არის გაწეული.

ტაძარში არ არის ბევრი სარკმელი. რვა სარკმელია გუმბათის ყელში და თითო სარკმელია აღმოსავლეთ, დასავლეთ და სამხრეთ კედლების ცენტრში განთავსებული.

გარე მასებში აქაც ჯვრის ფორმაა წარმოდგენილი, მიუხედავად იმისა, რომ ჯვრის მკლავები ინტერიერში არაა გამოკვეთილი. გუმბათის ყელი მაღალი და ვიწროა.

XVIII საუკუნეს მიეკუთვნება ზემო მაჩხაანის მთავარანგელოზის ტაძარი. მისი გეგმა მკვეთრად არის წაგრძელებული დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე. ტაძრის გეგმა გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია.

აღმოსავლეთით არის აფსიდით დაბოლოებული საკურთხეველი. მას პასტოფორიუმები არ გააჩნია, მაგრამ გვაქვს სამი თაღოვანი ნიშა. დარბაზი ორ ნაწილად არის გაყოფილი სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული შვერილებით. მათგან თაღები გადადის საკურთხევლის კუთხეებსა და დასავლეთ კედელზე. გუმბათი ეყრდნობა საკურთხევლის კუთხეებსა და კედლის შვერილებს. გუმბათქვეშა კონსტრუქციად აფრები გამოყენებული.

ტაძარში შესასვლელი კარები დასავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებშია. დასავლეთით კარი კედლის ცენტრშია განთავსებული, ჩრდილოეთისა კი აღმოსავლეთით საკურთხევლის კუთხის წინ. გუმბათის ყელში ექვსი სარკმელია, თითო სარკმელია ტაძრის ოთხივე კედელში. ინტერიერში თაღებქვეშ და კედლის შვერილებზე იმპოსტებიან განთავსებული.

ტაძრის გარე მასებში ჯვრის მკლავებია გამოკვეთილი, მაგრამ არა ისე მძლავრად როგორც მაგალითად მანავის ტაძარში. გუმბათის ყელი ვიწრო და მაღალია. ტაძრის კორპუსი მასიურია.

მომდევნო ტაძარია გურჯაანის ქვაშვეთი, რომელსაც XVIII საუკუნის ბოლო, XIX საუკუნის დასაწყისით არის დათარიღებული. ტაძრის გეგმა მკვეთრად არის დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე წაგრძელებული. იგი ამ შემთხვევაშიც გარე სწორკუთხედში არის მოთავსებული. შიდა სივრცე ოთხნაწილიან-საკურთხეველი და ორი წყვილი კედლის შვერილებით სამ ნაწილად გაყოფილი დარბაზი.

აღმოსავლეთით ღრმა, ნახევარწრიული აფსიდით დაბოლოებული საკურთხეველია, რომელსაც არ გააჩნია პასტოფორიუმები. აფსიდში ოთხი ნიშაა, რომელთაგან სამი სწორკუთხა მოხაზულობისაა, ერთი კი მომრგვალებული. საკურთხეველის წინ არის ბემა.

დარბაზი, სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული ორი წყვილი საფეხუროვანი შვერილით სამ ნაწილად არის გაყოფილი. კედლის შვერილებიდან თაღები გადადის, როგორც მის მოპირდაპირედ და გვერდით არსებულ შვერილზე, ასევე საკურთხეველის კუთხეებსა და დასავლეთ კედელზე. სწორკუთხა თაღოვანი ნიშებია განთავსებული საკურთხეველის კუთხეებთან.

საინტერესოდ არის გუმბათის განთავსების საკითხი გადაწყვეტილი. იგი აღმართულია დარბაზის , მაგრამ არა ტაძრის ცენტრში, რის გამოც სხვა ძეგლებისგან განსხვავებით გუმბათი დასავლეთისკენ არის გაწეული. გუმბათქვეშ არ გვაქვს კვადრატული სივრცე, იგი მართკუთხა მოხაზულობისაა, ამიტომ გუმბათის ყელზე გადასასვლელად სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლები შიდა მხარეს არის გადმოხრილი. გუმბათის ყელი ეყრდნობა ტრომპ-აფრების კონსტრუქციას.

ტაძარს ორი შესასვლელი აქვს, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან. დასავლეთის კარი კედლის ცენტრშია, სამხრეთისა კი გუმბათქვეშა სივრცეში. გუმბათის ყელში ექვსი სარკმელია, თითო სარკმელია დასავლეთ და აღმოსავლეთ კედლებში, ორ-ორი სარკმელი კი გაჭრილია სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში.

ტაძრის შიდა დანაწევრება და გარე მასები ერთმანეთს ამ შემთხვევაშიც არემთხვევა. ექსტერიერში კვლავ ვხედავთ ჯვრის მკლავებს, რომელიც ამოსულია ტაძრის კორპუსიდან, მაგრამ ინტერიერში ჯვრის მკლავები არ იკითხება. გუმბათის ყელი ვიწრო და მაღალია.

გურჯაანის ქვაშვეთთან ახლოს დგას თავისი გადაწყვეტით მელაანის სამების ტაძარი, რომელსაც დამატარილებელი წარწერა აქ გააჩნია, ამიტომ ნ.გენგიური მასაც ამავე პერიოდს მიაკუთვნებს.¹⁵

ტაძრის გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზეა წაგრძელებული. შიდა სივრცე ორი წყვილი შვერილით სამ ნაწილად არის გაყოფილი. საკურთხეველი ნახევარწრიული მოხაზულობის აფსიდით ბოლოვდება. პასტოფორიუმები არც აქ გვაქვს, მსგავსად გვიანი პერიოდის ზემოთ განხილული ძეგლებისა. აფსიდში გვაქვს სამი სწორკუთხა ნიშა, ორი მათგანი ფართოა და სავარაუდოდ სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს ფუნქციებს ასრულებენ. მესამე კი ვიწროა.

დარბაზი ორი წყვილი შვერილით სამ ნაწილად არის გაყოფილი. ცენტრალური ნაწილი სიგრძით აღემატება აღმოსავლეთისა და დასავლეთისებს. გუმბათი აღმართულია საკურთხევლის წინა ნაწილში. იგი სამხრეთ და ჩრდილოეთ თაღებს ეყრდნობა. თაღების ძირში იმპოსტებია განთავსებული.

ტაძარში შესასვლელი ორი კარია დასავლეთ და სამხრეთ კედლებში. დასავლეთის კარი კედლის ცენტრშია გაჭრილი, სამხრეთისა კი დარბაზის ცენტრალურ ნაწილშია განთავსებული. გუმბათის ყელში ექვსი სარკმელია, თითო სარკმელია აღმოსავლეთ და დასავლეთ კედლებში. ორი სარკმელი განთავსებულია გუმბათქვეშა სივრცეში სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში, ერთმანეთის თავზე, თითო სარკმელი კი სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლის დასავლეთ ნაწილში.

ექსტერიერში კვლავ ვხედავთ გამოკვეთილ ჯვრის მკლავებს, რომლებიც ინტერიერში არაა გამოკვეთილი. გუმბათის ყელი ვიწროა და მაღალი. ტაძრის კორპუსის სიგრძე მკაფიოდ იკვეთება. დასავლეთით ტაძრის თავზე მცირე ზომის სამრეკლოს ნაწილია დარჩენილი.

¹⁵ ნ.გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ.2005წ. გვ.111

ამით სრულდება გვიანი შუა საუკუნეების კუპელჰალეს ტიპის ტაძრების განხილვა. როგორც ვნახეთ ამ პერიოდის ადრეულ ძეგლებში გვაქვს თავდაპირველად სწორკუთხა, შემდეგ კი აფსიდალური პასტოფორიუმები, უფრო გვიან ძეგლებში კი კვლავ ნიშები ითავსებს სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს ფუნქციებს. ზოგ შემთხვევაში ტაძარში ერთი წყვილი შვერილი გვხვდება, ზოგან კი ორი. ტაძრის გეგმა კვლავ გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. გუმბათის ყელი ძირითადად ვიწრო და მაღალია, მაგრამ ვხვდებით მის უჩვეულო განთავსებასაც. გარე მასებში ძირითადად ჯვრის მკლავებია გამოკვეთილი, რაც ინტერიერში არ გვხვდება.

კუპელჰალეს ტიპის სამივე ეტაპის ძეგლების განხილვამ ნათლად დაგვანახა ამ ტიპის განვითარების გზა. ერ არის გზა, რომელიც სავსეა სიახლეებით, ძიებებით. პირველ ეტაპზე ვნახეთ ტაძრები, რომლებიც არც ისე ბევრია, მაგრამ მათში ბევრი ახალი ელემენტი გვხვდება, ესენია დაბალი და განიერი გუმბათები ფარნაკში, დვანში. შვერილი ჯვრის მკლავები ნაჯახოვოში, უჩვეულოდ გამოსული პასტოფორიუმი კლარჯეთის წყაროსთავში. აშკარად იგრძნობა ძიებების პერიოდი. შემედ ეტაპზე გვაქვს ერთი ძეგლი- ყინწვისი, ეს პერიოდი არ გამოირჩევა ტიპისადმი ინტერესით, მაგრამ აქაც გვხვდება გარკვეული თავისებურებები. ბოლოს კი არის მესამე ეტაპი, რომელიც გამოირჩევა ძეგლთა სიმრავლით, მაგრამ აქ გეგმის მხრივ აღარ არის ძირეული ცვლილებები, როგორც იყო პირველ ეტაპზე. ყველა ტაძარი გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. საკურთხეველში არის ნიშები, ძირითადად სწორკუთხა, მაგრამ გვაქვს წრიულიც, გურჯაანის ქვაშვეთში, ზემო მაჩხაანში.

ვფიქრობ თითოეული მათგანის განხილვამ გვაჩვენა რომ ეს ტიპი, მიუხედავად იმისა, რომ მან ფართო გავრცელება ვერ ჰპოვა საქართველოში, საინტერესო მაგალითებით წარმოგვიდგება და თავისებურებებით გამორჩეულია.

თავი მესამე

საკრამულოს ტაძრის არქიტექტურულ-სტილისტური ანალიზი და ტაძრის დათარიღების საკითხი

ა) საკრამულოს ტაძრის გეგმის შედარებითი ანალიზი კუპელჰალეს ტიპის ქართულ ტაძრებთან

მას შემეგ, რაც განვიხილეთ კუპელჰალეს ტიპის ქართული ტაძრები განვითარების ეტაპების მიხედვით, შევეცებით შედაებითი ანალიზის გზით ადგილი მოვუნახოთ საკრამულოს ეკლესიას ამ ისტორიულ ეტაპებში. როგორც უკვე აღინიშნა, საკრამულოს ტაძარი არ არის დათარიღებული, რამდენადაც მასზე არ არსებობს სპეციალური გამოკვლევა. თუმცა გარკვეული ინფორმაცია მოიპოვება სქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობის მე-2 ტომში¹⁶. საკრამულოს ეკლესიაზე არც ისტორიულ წყაროებშია ინფორმაცია, არც წარწერა აქვს, რომელიც დათარიღების საშუალებას მოგვცემდა. ამიტომ ვეცდები არქიტექტურულ-სტილისტური ანალიზით და შედარების საფუძველზე დავათარიღო იგი.

საკრამულოს ტაძრის გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძზე არის წაგრძელებული და გარე სწოკუთხედშია მოთავსებული. სივრცე სამ ნაწილად არის გაყოფილი: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი. დარბაზის სივრცე გუმბათის საყრდენი შვერილებით ორ არათანაბარ ნაწილად არის გაყოფილი, რომელთაგან გუმბათქვეშა სივრცე უფრო განიერია, ვიდრე დასავლეთისა. ძირითადი არქიტექტურული მახასიათებლების მიხედვით იგი მიეკუთვნება გუმბათოვანი დარბაზის, იგივე კუპელჰალეს ტიპის მარტივ ვარიანტს, რომელიც ამ ტიპის არსებობის ყველა ეტაპზე გხვდება.

გეგმების შედარებისას პირველ რიგში უნდა განვიხილოთ კუპელჰალეს ტიპის ტაძრები და ვნახოთ რა პერიოდის ეკლესიებთან აქვს მეტი საერთო. როგორც

¹⁶ საქართველოს ისტორია და კულტურულ ძეგლთა აღწერილობა, ტ.2, 2008წ.

ვნახეთ, ადრეული პერიოდის კუპელჰალეს ტაძრებია: დვანის წმ. გიორგი (VIII ს.), ფარნაკი (VIII-IX ს.), სოლომონ-ყალა (X ს.), კლარჯეთის წყაროსთავი (IX ს.), ვაჩნაძიანის ყველაწმინდა (IX ს.), ნაჯახოვო (X ს.) და ზემო ნიქოზის მთავარანგელოზი (X ს.). თავიდანვე ჩამოყალიბდა ტიპის ორი ვარიანტი - მარტივი, გუმბათის საყრდენი ერთი წყვილი შვერილით და რთული, გუმბათის საყრდენი ორი წყვილი შვერილით.

როგორც ვნახეთ, კუპელჰალეს ტიპის ადრეული პერიოდის მარტივი ვარიანტის ტაძრები მეტად საინტერესო ნიშნებით ხასიათდება. ძირითად მახასიათებლებთან ერთად, რაც მათ ერთ ჯგუფში აერთიანებს, თითოეულ ტაძარს გააჩნია ინდივიდუალური გადაწყვეტა საერთო დეტალებისა. კერძოდ: დარბაზის ორ ნაწილად გაყოფა შვერილებით. ამ შემთხვევაში ვხედავთ რომ უფრო ადრეულ ტაძრებში დვანსა და ფარნაკში შვერილები სწორკუთხაა, დარბაზი ორ არათანაბარ ნაწილად არის გაყოფილი, ხოლო სოლომონ-ყალასა და ნაჯახოვოში შვერილები საფეხურებიანი ხდება, დარბაზის დასავლეთ ნაწილი კი კიდევ უფრო მცირდება სიგრძეში და მკვეთრად არათანაბარი სივრცეები იქმნება. თითოეულ მათგანს გააჩნია გუმბათის თავისებური გადაწყვეტა, სარკმლებისა და კარების განთავსების განსხვავებული სქემა.

საკრამულოს ტაძრის გეგმასთან საერთო ამ ტაძრებს აქვთ პირველ რიგში ის, რომ ერთწყვილ შვერილიანია ზემოთ ხსენებული ყველა ტაძარი, ისევე როგორც საკრამულოს ეკლესია. ასევე საერთო აქვს დვანის, ფარნაკისა და სოლომონ-ყალას ტაძრებთან გეგმის სწორკუთხედში მოთავსება. საინტერესოა რომ ამ ტაძრებიდან დვანის ეკლესიას აქვს საკურთხეველში წრიული მოხაზულობის ნიშა. საკრამულოს ტაძარშუგ გვხვდება საკურთხეველში ნიშები, მაგრამ არა წრიული, აარამედ სწორკუთხა.

საკრამულო ერთ წყვილ შვერილიანია. ადრეული ეტაპის მარტივ კუპელჰალესთან სკამულოს ეკლესიას მხოლოდ ტიპოლოგიური მახასიათებლები აქვს საერთო, დეტალებში კი განსხვავდება: მაგალითად, ადრეულ მარტივ კუპელჰალეს არ აქვთ გვერდის სადგომები, რაც საკრამულოში გვხვდება, განსხვავებულია გუმბათის საყრდენი შვერილების პროპორციები, გუმბათქვეშა კონსტრუქციები და სხვა. ამდენად ტიპოლოგიური მახასიათებლები გვეუბნება, რომ საკრამულო ვერ იქნება ამ ადრეული ეტაპს ძეგლი.

შემდგომი პერიოდი განვითარებული შუა საუკუნეებია, რომელიც მოიცავს XII-XIII სს. ეს პერიოდი არ გამოირჩევა კუპელჰალეს ტიპის მიმართ ძლიერი

ინტერესით, არ გვხვდება ამ ტიპის მრავალი ტაძარი, ისე როგორც ეს გვიან პერიოდშია. მაგრამ ამის მიუხედავად სიახლეები აქაც გვხვდება, რასაც ამ პერიოდის ტაძრის-ყინწვისის, განხილვისას ნათლად დავინახავთ.

ვფიქრობთ, საკრამულოს ეკლესიას გაცილებით მეტი საერთო აქვს გვიანი შუა საუკუნეების - XVI-XVIII ს.ს. ტაძრებთან. ამ პერიოდში კვლავ ჩნდება ინტერესი კუპელჰალეს ტიპის მიმართ და ამ ტიპის არაერთი ტაძარი იგება. ესენია: ღოუბნის „ორმოცნი“, გრემის წმინდა ნიკოლოზი, გრემის ღვთისმშობელი, ბოდორნას ღვთისმშობელი, მანავის ღვთისმშობელი, ზემო მაჩხანის მთავარანგელოზი, გურჯაანის ქვაშვეთი, მელაანის სამება.

ღოუბნის „ორმოცნი“-ს, გვიანი შუასაუკუნეების პერიოდის კუპელჰალეს ტიპის ეკლესიას, მეტი საერთო აქვს მასთან. იგი XVI ს. თარიღდება. ტაძრის გეგმა გარე სწორკუთხედში არის მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია: საკურთხეველი, გუმბათქვეშა სივრცე და დასავლეთ ნაწილი.

საკურთხეველი ნახევარწიული აფსიდით ბოლოვდება. მის ორივე მხარეს სწორკუთხა პასტოფორიუმებია. ჩრდილოეთით მდებარე პასტოფორიუმი კარის მეშვეობით უკავშირდება საკურთხეველს, სამხრეთისა კი საკურთხევლის სივრცისგან დამოუკიდებელია და მხოლოდ დარბაზს უკავშირდება.

ის რომ ღოუბანში დარბაზი ორ ნაწილად არის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული ორსაფეხურიანი შვერილებით გაყოფილი, მას ამსგავსებს საკრამულოს. შვერილები საკმაოდ დიდზე არის გამოსული და ღრმა უბეებს ქმნის. გუმბათქვეშა სივრცეში კედლის შვერილებიდან საკურთხევლის კუთხეებზე ორმაგი თაღები გადადის, დასავლეთ კედელზე კი ერთი თაღი გადადის. გუმბათი შვერილებსა და საკურთხევლის კუთხეებს ეყრდნობა, საიდანაც აფრების მეშვეობით ხდება გუმბათის ყელზე გადასვლა.

შემდეგი განსახილველი ტაძარი გრემის წმინდა ნიკოლოზის ტაძარია. იგი თარიღდება XVI საუკუნით. ტაძრის გეგმა ამ შემთხვევაშიც გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე კვლავ სამ ნაწილიანია: საკურთხეველი და დარბაზი, რომელიც სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული მასიური შვერილებით ორ არათანაბარ ნაწილად იყოფა.

მომდევნო ტაძარია გრემის ღვთისმშობლის ტაძარი. იგი დათარიღებულია 1595 წლით. ტაძრის გეგმა კვლავ გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. იგი დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზეა წაგრძელებული. შიდა სივრცე სამ

ნაწილიანია ა საერთო ბევრი ტავისებურება ახასიათებს, რა განასხვავებს მას საკრამულოსგან.

მომდევნო ძეგლია ბოდორნას ღვთისმშობლის ტაძარი, რომელიც მასზე არსებული წარწერის თანახმად 1717 წელს აიგო, თუმცა აქვე არის მეორე წარწერა, სადაც საუბარია 1912 წელს ტაძრის შეკეთებაზე. ამ წარწერის მიხედვით ირკვევა რომ დღეისათვის არსებული ნაგებობა ძველი ტაძრის ადგილზეა აშენებული და როგორც ნ.გენგიური მიიჩნევს აქ გამეორებული უნდა იყოს ძველი ტაძრის გეგმაც.¹⁷

ტაძრის გეგმა კვლავ გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია, მაგრამ ერთი შეხედვით იგი ერთ მთლიან სივრცეს წააგავს.

საკურთხეველი ნახევარწრიული მოხაზულობისაა. მას არ გააჩნია პასტოფორიუმები. აფსიდის სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებში სწორკუთხა ნიშებია და სავარაუდოდ სწორედ მათ ჰქონდათ სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს ფუნქციები.

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ აქ არ გვხვდება კუპელჰალეს ტიპის უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელი- კედლის შვერილები, რომლის მეშვეობითაც ხდება დარბაზის სივრცის დანაწევრება. მის ნაცვლად ტაძარში გამოყენებულია კრონშტაინები, რომლებზეც თაღები ებჯინება და სწორედ ეს წარმოადგენს გუმბათქვეშა კონსტრუქციას. გუმბათის ყელის წრიულ მოხაზულობაზე გადასვლა აფრების მეშვეობით ხორციელდება.

შემდეგი ტაძარია მანავის ღვთისმშობლის ეკლესია. იგი 1794 წლით თარიღდება. ტაძრის გეგმა მსგავსად მისი წინამორბედებისა აქაც გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია.

აღმოსავლეთით გვაქვს ფართო, ნახევარწრიული მოხაზულობის აფსიდის მქონე საკურთხეველი. მას არ გააჩნია პასტოფორიუმები, მაგრამ აქვს ხუთი სწორკუთხა მოხაზულობის ნიშა, მათგან ერთი აფსიდის ცენტრშია განთავსებული, სამი ჩრდილოეთით და ერთი სამხრეთით. მათი მაშტაბები ერთმანეთისგან განსხვავებულია, ორი მათგანი ვიწროა და სიღრმეც ნაკლები აქვს, ცენტრალური განიერია, მაგრამ სიღრმე მასაც მცირე აქვს, დანარჩენი ორი კი ფართე და ღრმაა.

¹⁷ ნ.გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ, 2005წ. გვ 90

როგორც ვიცით, XVIII საუკუნეს მიეკუთვნება ზემო მაჩხაანის მთავარანგელოზის ტაძარი. მისი გეგმა მკვეთრად არის წაგრძელებული დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე. ტაძრის გეგმა გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული. შიდა სივრცე სამნაწილიანია.

აღმოსავლეთით არის აფსიდით დაბოლოებული საკურთხეველი. მას პასტოფორიუმები არ გააჩნია, მაგრამ გვაქვს სამი თაღოვანი ნიშა. დარბაზი ორ ნაწილად არის გაყოფილი სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული შვერილებით. მათგან თაღები გადადის საკურთხეველის კუთხეებსა და დასავლეთ კედელზე. გუმბათი ეყრდნობა საკურთხეველის კუთხეებსა და კედლის შვერილებს. გუმბათქვეშა კონსტრუქციად აფრები გამოყენებული.

მომდევნო ტაძარია გურჯაანის ქვაშეთი, რომელსაც XVIII საუკუნის ბოლო, XIX საუკუნის დასაწყისით არის დათარიღებული. ტაძრის გეგმა მკვეთრად არის დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზე წაგრძელებული. იგი ამ შემთხვევაშიც გარე სწორკუთხედში არის მოთავსებული. შიდა სივრცე ოთხნაწილიანია-საკურთხეველი და ორი წყვილი კედლის შვერილებით სამ ნაწილად გაყოფილი დარბაზი.

აღმოსავლეთით ღრმა, ნახევარწრიული აფსიდით დაბოლოებული საკურთხეველია, რომელსაც არ გააჩნია პასტოფორიუმები. აფსიდში ოთხი ნიშაა, რომელთაგან სამი სწორკუთხა მოხაზულობისაა, ერთი კი მომრგვალებული. საკურთხეველის წინ არის ბემა.

დარბაზი, სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლებიდან გამოსული ორი წყვილი საფეხუროვანი შვერილით სამ ნაწილად არის გაყოფილი. კედლის შვერილებიდან თაღები გადადის, როგორც მის მოპირდაპირედ და გვერდით არსებულ შვერილზე, ასევე საკურთხეველის კუთხეებსა და დასავლეთ კედელზე. სწორკუთხა თაღოვანი ნიშებია განთავსებული საკურთხეველის კუთხეებთან.

გურჯაანის ქვაშეთთან ახლოს დგას თავისი გადაწყვეტით მელაანის სამების ტაძარი, რომელსაც დამათარიღებელი წარწერა აქ გააჩნია, ამიტომ ნ.გენგიური მასაც ამავე პერიოდს მიაკუთვნებს.¹⁸

ტაძრის გეგმა დასავლეთ-აღმოსავლეთ ღერძზეა წაგრძელებული. შიდა სივრცე ორი წყვილი შვერილით სამ ნაწილად არის გაყოფილი. საკურთხეველი ნახევარწრიული მოხაზულობის აფსიდით ბოლოვდება. პასტოფორიუმები არც

¹⁸ ნ.გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ.2005წ. გვ.111

აქ გვაქვს, მსგავსად გვიანი პერიოდის ზემოთ განხილული ძეგლებისა. აფსიდში გვაქვს სამი სწორკუთხა ნიშა, ორი მათგანი ფართოა და სავარაუდოდ სამკვეთლოსა და სადიაკვნეს ფუნქციებს ასრულებენ. მესამე კი ვიწროა.

დარბაზი ორი წყვილი შვერილით სამ ნაწილად არის გაყოფილი. ცენტრალური ნაწილი სიგრძით აღემატება აღმოსავლეთისა და დასავლეთისებს. გუმბათი აღმართულია საკურთხევლის წინა ნაწილში. იგი სამხრეთ და ჩრდილოეთ თაღებს ეყრდნობა. თაღების ძირში იმპოსტებია განთავსებული.

გვიანი პერიოდის ყველა ტაძარი გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული, არ გვაქვს არანაირი შვერილი (ლოუზნის „ორმოცნი“, გრემის წმინდა ნიკოლოზი, გრემის ღვთისმშობელი). XVIII-XIX საუკუნის ტარების საკურთხეველში არის ნიშები (ბოდორნას ღვთისმშობელი, მანავის ღვთისმშობელი, ზემო მაჩხანის მთავარანგელოზი, გურჯაანის ქვაშვეთი, მელაანის სამება). გეგმა ამ ეკლესიებშიც სწორკუთხედშია მოთავსებული. ამ ზოგადი ნიშნებით საკრძოლოც მათ უახლოვდება.

ყველაზე მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ამ გვიანი პერიოდის ზოგიერთ ეკლესიაში ჩნდება გვერდითი სადგომები საკურთხევლის აფსიდის ორსავე მხარეს. ასე მოწყობილის გვერდითი სადგომები კუპელჰალეს ტიპის ადრეულ ნიმუშებში არ გვაქვს. ეს მოვლენა დასტურდება მე-16 საუკუნის ლოუზნის ორმოცნში, ასევე, იმავე პერიოდის თბილისის ჯვრისმამაში, მე-18 საუკუნის კულბითის ღვთისმშობლის ეკლესიაში და გვაქვს საკრამულის ტაძარშიც. საკრამულის გვერდითი სადგომების წყობა გვაგონებს თბილისისა და ლოუზნის ეკესიებისას. მათთან მას ისიც აახლოებს, რომ სამივეგან ტიპის ერთ წყვილ შვერილიანი, მარტივი ვარიანტია მოცემული.

შესაბამისად გეგმის შედარებითი ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია ვივარაუთ, რომ საკრამულოს ტაძარი XVIII-XIX საუკუნეებში უნდა იყოს აგებული. მაგრამ ზუსტი თარიღის გასარკვევად აუცილებელია ასევე ფასადების დეკორატიული მორთულობის განხილვა და შედარება სხვა მსგავსი მორთულობის ტაძრებთან და მხოლოდ ამის შემდეგ გვექნება საშუალება ზუსტად ვთქვათ რომელ საუკუნეს მიეკუთვნება საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ეკლესია.

ბ) საკრამულის ტაძრის დეკორატიული გაფორმების თვისებურებები ქართული
აგურის ეკლესიების ფონზე

გამომდინარე იქიდან, რომ ჩემი საკვლევი თემა ეხება გვიანი შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრულ ძეგლს- საკრამულოს ეკლესიას, რომელიც აგურითაა ნაგები და დეკორიც აგურშივე არის გაკეთებული, მნიშვნელოვანია განვიხილოთ ამ პერიოდში აგებული აგურის სხვა ტაძრებიც, რათა დეკორის შედარების საფუძველზე დავაზუსტოთ ტაძრის აგების თარიღი.

განხილვას დავიწყებ კახეთში არსებული აგურის ეკლესიებით, რომელთაგან პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს ახალი შუამთის ეკლესია¹⁹. იგი XVI საუკუნის ორმოციან წლებშია აშენებული. ტაძარი მთლიანად აგურით არის ნაშენი და მას ქართულ ჯვარგუმბათოვან ნაგებობათა ადრევე ჩამოყალიბებული ტიპის გეგმა აქვს.

ვინაიდან ახალი შუამთის ტაძარი მთლიანად აგურით არის ნაგები, ფასადების გაფორმებაც მასალის შესაძლებლობებიდან გამომდინარეობს. ტაძრის გარე მასები სამ საფეხურად ლაგდება: პირველი არის გარსშემოსავლელი, მეორე ძირითადი კორპუსის გადახურვა და მესამე - გუმბათი. ფასადების მორთვის ძირითადი ელემენტებია თაღები და ჯვრები. ოთხივე ფასადის გაფორმებაში თაღებია გამოყენებული, მაგრამ სხვადასხვა სისტემით. ეს არ არის თაღებით გაფორმების ტრადიციული სისტემა, როგორც დამახასიათებელი იყო ქართული ხუროთმოძღვრებისათვის ადრეულ ეტაპზე. ეს არის განსხვავებულად გადაწყვეტილი თაღების სისტემა, სადაც ფასადის ცენტრალური თაღი არის შეისრული ფორმის, სხვა დანარჩენი კი ან სწორკუთხაა, ან მასში ჩასმულია შეისრული თაღი.

მორთულობის სიმრავლით გამოირჩევა აღმოსავლეთის ფასადი. ცენტრი გამოყოფილია მაღალი თაღით და ზემოთ სიბრტყის ძლიერი ჩაღრმავებით გამოყვანილია დიდი ჯვარი. თაღში ჩასმული „გოლგოთის ჯვარი“ მეორდება ოთხივე ფასადზე. ჯვრის ქვეშ სიბრტყის ჩაღრმავებით მიღებული ოთხი

¹⁹ Чубинашвили Н. Архитектура Кахетии. Тб. ,1956, с.440

სწორკუთხედია, რომლებიც სარკმლის გარშემოა განთავსებული. აღმოსავლეთის ფასადის გვერდით მონაკვეთებზე სწორკუთხედში ერთი შეისრული თაღის ქვეშ, რომელსაც სწორკუთხედის ქვეშ მთელი სივრცე უკავია, პატარ-პატარა შეისრული თაღები ერთიმეორის თავზე და გვერდი-გვერდ არის განლაგებული. მათ შუაში კი ლურჯად შეფერილი პატარა ჯვრებია ჩასმული. სარკმლის ქვეშ აქ მხოლოდ ერთი სწორკუთხედი გვხვდება. ფასადის სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნაწილებზე კი მხოლოდ თითო შეისრული თაღია განთავსებული.

დასავლეთ ფასადი ნაკლებად არის მორთული. ცენტრში აქაც დიდი ზომის ჯვარია, მის ქვეშ კი ვიწრო სარკმელი და სწორკუთხა კარია განთავსებული. გვერდითა არეები სამ რეგისტრად არის გაყოფილი. ზედა სრულიად სადაა, შუა რეგისტრზე სწორკუთხედში ჩასმული თითო შეისრული თაღია განთავსებული, რომლის გვერდებზეც მცირე ზომის ლურჯი ჯვრებია ჩასმული. ქვედა რეგისტრი ორივე მხარეს მცირედით არის ფასადის სიბრტყიდან გამოწეული და მასში შედარებით ღრმა შეისრული თაღია მოთავსებული.

სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ფასადები განსხვავებულადაა გადაწყვეტილი. ორივე მათგანის ცენტრალურ არეზე თაღში განთავსებულია დიდი ზომის ჯვარი, მაგრამ ჩრდილოეთის ფასადის დასავლეთის მონაკვეთში თითო მაღალი და დაბალი თაღია. სამხრეთით კი ისრული თაღი მხოლოდ კარს შემოუყვება, მის მარცხნივ მხოლოდ სწორკუთხედია.

ასვე სწორკუთხედში ჩასმული თაღებით მორთულია ტაძრის ქვედა კორპუსის მაღლა აწეული ჯვრის მკლავების გვერდები. შენობის იმავე მონაკვეთზე თაღებს ზემოთ, ფრიზივით გასდევს პატარა ჯვრებისა და რომბების გამოსახულება.²⁰

რვაწახნაგა გუმბათის ყელი შესამჩნევად მაღალია, თითოეული წახნაგი ლეკალური აგურით ამოყვანილი ლილვებითაა შემოფარგლული. წახნაგებისზედა არეში სწორკუთხედია განთავსებული, რომლის ქვეშ სწორკუთხედში ჩასმულია შეისრული თაღი. მის ქვეშ მცირე ზომის ლურჯი ფერის ჯვარია. ცენტრში კიასევე მაღალ და ვიწრო სწორკუთხედში მოთავსებულია სარკმელი. სწორკუთხედს ამთავრებს აგურის კბილანა წყობის ერთი რიგი.

მე-XIX საუკუნეში ტაძრის გარეთა მასები შეუღესავთ, თეთრად შეუღებიათ და ჯვრები და სხვა დეკორატიული ელემენტები მუქი წითელი ფერით ამოუღესიათ.

²⁰ კ.ზაქარაია – ქართულიცენტრალურ-გუმბათოვანიარქიტექტურა, ტ.3, 1981წ.გვ.207

დღეს მე-19 საუკუნის საღებავი მოხსნილია და ეკლესია თავდაპირველი აგურისფერი ფაქტურით წარმოგვიდგება.

შუამთის ტაძრის ოსტატი აღმოსავლეთ ფასადის გარდა ყველა დანარჩენ ფასადზე კორპუსის ქვედა ნაწილს მხოლოდ თაღელებით რთავს და არ ტვირთავს მას ჯვრებით და სხვა ფიგურებით, რასაც ვერ ვიტყვით კორპუსის ზედა ნაწილზე. აქ გვხვდება მასიური ჯვრები და ტაძრის ჯვრის მკლავებზე განთავსებული სწორკუთხედში ჩასმული თაღების რიგი და მათ თავებზე ჯვრებისა და რომბების გამოსახულებები, რითაც მთელი ეს სივრცე ივსება. რაც შეეხება გუმბათის ყელს, იგი არც ისეთი სადაა, როგორც ტაძრის კორპუსის ქვედა არე, მაგრამ არც ისეთი შევსებულია დეკორით, როგორც ჯვრის მკლავების გვერდები. აქ არის სწორკუთხედში ჩასმული შეისრული თაღები და მცირე ზომის ჯვრები, მაგრამ ზედა ნაწილში არსებული სწორკუთხედების შიდა სივრცე სრულიად სადაა.

საინტერესო ძეგლია ასევე გრემის მთავარანგელოზთა ეკლესია. გეგმით ცენტრალურ გუმბათოვან ტაძარს წარმოადგენს. ტაძარი აგურით არის აგებული და ფასადებიც აგურისათვის შესაფერისი დეკორით არის მორთული. იგი განსაკუთრებულია თავისი შემართული პროპორციებით. ყველა ხაზი ზევით გარბის და ამ ტენდენციას აძლიერებს სიგანესთან შედარებით შესამჩნევი სიმაღლე.

ტაძრის ფასადები ერთი სისტემითაა გადაწყვეტილი, ოთხივე სამ-სამ მონაკვეთადაა დაყოფილი. მონაკვეთებს ჰყოფს მძლავრი პილასტრები. ყოველი არე შეკრულია ისრული თაღით. გვერდით მონაკვეთებში ცენტრალურისაგან განსხვავებით, თაღები სწორკუთხედშია ჩასმული. სწორკუთხედის ზედა ჰორიზონტს ერთი რიგი აგურის კბილანა წყობა გასდევს. თაღის არეს ოთკუთხედში ჩასმას XVI – XVIII საუკუნეების ქართლ-კახეთის არქიტექტურისათვის დამახასიათებელია. ასევე სწორკუთხა ნიშნებშია ჩასმული სამივე კარი.

ფასადებიდან აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა, მდებარეობის გამო, სხვებზე თვალსაჩინოა. როგორც ეტყობა, ამან განაპირობა მათი უკეთ მორთვაც. თაღების შემდეგ ფასადების მორთვის მთავარი ელემენტია ჯვარი. იგი ოთხივე ფასადზეა გამოყენებული, მაგრამ არა ერთნაირი გადაწყვეტით. სხვებზე მეტად სადღესასწაულო იერი აქვს აღმოსავლეთის ფასადს. იქ ერთ ღერძზე ორი ჯვარია გამოსახული. ამათგან ზედა პატარაა ქვედაზე. ზედა ჯვარი კედლის სიბრტყის შიგნითაა გამოსახული, ქვედა კი სიბრტყის ზემოთაა. ზედა ჯვრის

სამი მკლავი ერთნაირია და შედარებით წვრილი. ქვედა მკლავი კი მეტად განიერია და დაბალი. ასეთი ჯვარი გამოსახულია სამ დანარჩენ ფასადზეც. მაგრამ პროპორციები სხვაა და დეტალებშიც მცირე ცვლილებაა. ჯვრის ჰორიზონტალური მკლავები შედარებით წვრილია და ვერტიკალურად დადგმულია გურითაა გამოყვანილი. ჯვრის საფუძველია აგრეთვე ამოყვანილი საფეხურები. დანარჩენი ჯვრების მსგავსად, ესეც გოლგოთის ჯვარს წარმოადგენს. ფასადების მორთულობიდან აღსანიშნავია ის წვრილი თაღები, რომელიც აღმოსავლეთისა და დასავლეთი ფასადებზეა. ამ თაღებით ოსტატმა ფასადებზე იარუსები შექმნა. ეს თაღები აღმოსავლეთით ერთ რიგადაა, მაგრამ დასავლეთით ორი რიგია. ტაძრის ჯვრის მკლავების გვერდებზეც, მსგავსად ახალი შუამთისა, სწორკუთხედში ჩასმული ისრული თაღებია წარმოდგენილი.

გრემისტაძრის გუმბათი პროპორციულად ძალიან კარგადაა შერწყმული ტაძრის კორპუსთან. გუმბათის ყელი რვაწახნაგაა. თითოეული მათგანი მკაფიოდ არის გამოყოფილი ერთმანეთისგან აგურისვე ლილვებით. სარკმლები ვიწრო და მაღალია, რომელთა გარშემო სწორკუთხა მოჩარჩოებაა. მათ თავზე შეისრული ფორმის თაღია, რომელიც სწორკუთხედში ზის. სწორკუთხედს თავზე აგურისვე კბილანები აქვს.

გრემის მთავარანგელოზთა ტაძარი, განსხვავებით ახალი შუამთისაგან, მეტად არის მორთული. ფასადების არეები შევსებულია თაღელებით, თაღების რამდენიმე რეგისტრითა და ჯვრებით.

კახეთში მდებარე კიდეც ერთი აგურის ტაძარია შიხიანის “აღდგომის” ტაძარი, რომელსაც გიორგი ჩუბინაშვილი ათარიღებს მე-16 საუკუნის 70-იანი წლებით. დათარიღების საფუძველია ასომტავრული წარწერა, რომელიც ტაძრის კედლებმა შემოინახა და რომელსაც ალექსანდრე მეფე და მისი მეუღლე თინათინია ნახსენები²¹. შიხიანის სამება ცენტრალურ-გუმბათოვანი გეგმის მქონე ტაძარია. ტაძრის ფასადების მორთულობა ერთიანი სისტემითაა გადაწყვეტილი და მოგვაგონებს ახალ შუამთასა და გრემს. მორთულობის მთავარ ელემენტს თაღი წარმოადგენს. კედლები ამოყვანილია აგურით და ამ მასალის თავისებურებანი გამოყენებულია დეკორისათვის.²²

ტაძრის ოთხივე ფასადი დაყოფილია სამ ნაწილად. ეს მონაკვეთები თაღებით არის ერთმანეთისგან გამოყოფილი. ცენტრალურ არეებზე მაღალი თაღებია,

²¹ Чубинашвили Н. Архитектура Кахетии. Тб., 1956, с.370-374, 394.

²² პ. ზაქარაია, ქართულიცენტრალურ-გუმბათოვანიარქიტექტურა, ტ. 3, 1981, გვ. 235

გვერდებზე კი შედარებით დაბალი თაღებია, რომლებიც სწორკუთხედშია ჩასმული. მას ზედა ხაზზე აგურის კბილანა ამკობს.

ტაძრის აღმოსავლეთ და დასავლეთ ფასადებზე დამატებით მცირე ზომის თაღებია გამოყენებული. აღმოსავლეთით ცენტრალურ არეზე სამი თაღია წარმოდგენილი, რომელთაგან შუა სარკმლის გარშემოა განთავსებული. გვერდითები სწორკუთხედშია ჩასმული, რომელთა შიგნით ორ იარუსად სამ-სამი თაღია განთავსებული. ამ შემთხვევაშიც შუა თაღები სარკმლებს შემოსაზღვრავენ.

დასავლეთის ფასადი უფრო მეტად არის შემკული დეკორით. ცენტრალური თაღის შევსება დეკორატიული ელემენტებით ქვემოდან ზემოთ ნელდება. ქვედა მონაკვეთი სწორკუთხად არის მოჭრილი და სამი დეკორატიული თაღითაა დამთავრებული. ქვემოთ თაღოვანი კარი მაღალ სწორკუთხედშია ჩასმული და ზემოთ კბილანათი მთავრდება. შუა ნაწილი უკავია მაღალ სწორკუთხედებში ჩასმულ ორ სარკმელს, რომელთა შორის მცირე ზომის ჯვარია განთავსებული.²³

ფასადის გვერდითა არეები კვლავ სწორკუთხედში ჩასმულ თაღებს უჭირავს. სარკმლის ქვემოთ გვერდებზე თითო თაღია, ქვედა ჰორიზონტზე კი ასეთივე სამი თაღია განთავსებული, რომლებსაც ზედა მონაკვეთისგან აგურის კბილანა გამოჰყოფს.

ფასადების მორთვისას ერთ-ერთ მთავარ დეკორატიულ ელემენტს ჯვრები წარმოადგენს, რომლებიც ცენტრალური არის ზედა ნაწილშია გამოყვანილი აგურის წყობით. ამ ტაძარშიც, მსგავსად ზემოთ ხსენებული ტაძრებისა, ტაძრის ჯვრის მკლავები მორთულია სწორკუთხედში ჩასმული თაღებით. სწორკუთხედებს ზედა ჰორიზონტზე კბილანები მიუყვება.

ნაგებობას ამთავრებს მაღალი, მოხდენილი გუმბათი. იგი რვა გვერდაა და თითოეული წახნაგზე სარკმელი აქვს განთავსებული. გუმბათი სიმაღლეზე ორ მონაკვეთადაა დაყოფილი. ზემოჰორიზონტზე ჩაღრმავებული მაღალის წორკუთხედებია გამოყვანილი, ზემოთ აგურის კბილანა წყობით. გუმბათის ქვედა მონაკვეთი წახნაგების მიხედვით მაღალ სწორკუთხედებს წარმოადგენს, რომლებსაც წიბოებზე ლილვები შემოფარგლავს, ზედა რიგს კი ისევ კბილანა გასდევს. სწორკუთხედის შიგნით შეისრული დიდი თაღია. მაღალი სარკმელი კი ვიწრო სწორკუთხედშია ჩასმული. გუმბათის ყელს ლილვიანი კარნიზი ამთავრებს.

²³ კ.ზაქარაია, იქვე, გვ.236

ზემოთ განხილული სამივე ტაძარი XVI საუკუნეს მიეკუთვნება. ფასადების მორთვის დეკორატიული მოტივი ერთნაირია, განსხვავებულია მხოლოდ მათი განთავსება ფასადებზე. სამივე ეკლესიის ფასადებზე განთავსებულია დიდი ზომის ჯვრები, შეისრული თაღები ორ, ან სამ იარუსად, სწორკუთხედები და კბილანა კარნიზები. მათგან ჯვრები ყველა შემთხვევაში ცენტრალური არის ზედა ნაწილშია წარმოდგენილი, ასევე საერთოა ჯვრის მკლავებზე სწორკუთხედებში ჩასმული თაღების სისტემაც, დანარჩენი დეკორატიული ელემენტები კი ინდივიდუალურად არის განთავსებული. გუმბათების გადაწყვეტა სამივეგან მსგავსია: მაღლი და ვიწრო პროპორციების გუმბათები წახნაგებადაა დაყოფილი, წახნაგებს შორის ლეკალური აგურით ლილვებია ამოყვანილი. თითოეული წახნაგის მორთულობა საგნგებოდაა გააზრებული: მოისი ძირითადი ელემენტია სწორკუთხედში ჩასმული შეისრული ტაღი, რომელიც სიბრტყოს ჩაწევითაა გამოყვანილი.

თუ ამ ძეგლების დეკორს, შევადარებთ საკრამულოს ტაძარსას, დავინახავთ, რომ მსგავსებაზე მეტი განსხვავებაა. მათ შორის მთავარი მსგავსება მასალაა - აგური, რომელიც ფერით და იერით ამსგავსებს ამ ტაძრებს ერთმანეთს. მასალა განაპირობებს ასევე ერთი პრინციპით შექმნილ დეკორს. ესაა სიბრტყის ჩაწევით მიღებული თაღები, ლეკალური აგურის ლილვები დ ა.შ. თუმცა საკრამულოს ტაძარის დეკორი მნიშვნელოვნად განსხვავდება შუამთა-გრემის ჯგუფის ძეგლებისგან, მათ შორის მსგავსებაც მცირედია: საკრამულოს ეკლესია მათთან შედარებით გაცილებით მოკრძალებულად არის გაფორმებული, ფასადები თითქმის სრულიად სადაა, თაღები აქ არ გვხვდება. სიბრტყის ჩაწევით მიღებული ჯვრი მხოლოდ დასავლეთ ფასადზეა გამოსახული. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ჯვარი მოკრძალებული ზომისაა, მასშტაბით ბევრად ჩამოუვარდება კახეთის ტაძრების ფასადებზე არსებულ ჯვრებს. საკრამულოს ტაძარს ამ ძეგლებთან საერთო აქვს გუმბათის ყელში არსებული სარკმლების გარშემო თაღები და ლილვები, ასევე საკრამულოში ზემოთ ხსენებული ტაძრებისგან განსხვავებით ფასადებზე არ გვხვდება არც სწორკუთხედები და არც მასში ჩასმული ან დამუკიდებლად განთავსებული თაღები.

საინტერესოა ასევე XVI-XVIII საუკუნეების ქართლში არსებულ ძეგლები - თბილისის ჯვარისმამა, ღოუბნის ორმოცნი, მჭადიჯვარი, ბოდორნა, კულბითი.

ჯვარის მამის ტაძარი კუპელჰალეს ტიპს მიეკუთვნება, იგი XVI საუკუნით არის დათარიღებული. მისი გეგმა სწორკუთხედშია მოთასებული. გარედან ეკლესიას ჯვარ-გუმბათოვანი ნაგებობისთვის სახასიათო აგებულება აქვს. ჯვრის

მკლავები მკაფიოდ იკითხება და თითოეული მათგანი ორფერდა გადახურვით ბოლოვდება. გუმბათის ყელი მაღალი და განიერია. ტაძარი აგურითაა ნაგები, შესაბამისად დეკორატიული მოტივი აქაც მსგავსად ზემოთ ხსენებული ტაძრებისა არის უცვლელი-ჯვარი და თაღები.

სამხრეთ, ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ ფასადებს სამი ჯვრის გამოსახულება ამშვენებს. მათგან მხოლოდ სარკმლის თავზე არსებულ ცენტრალურ ჯვრებს აქვთ საფეხურები. ჯვრები ამკობს ასევე დასავლეთ მინაშენის სამხრეთ და ჩრდილოეთ ფასადებს. აქ ორ-ორი ჯვარია სარკმლების გვერდებზე და თითო ჯვარია მეორე სართულის ორ სარკმელს შორის. ისინი სიბრტყის ჩაღრმავებითაა მიღებული და სისადავით გამოირჩევა. სამხრეთ ფასადზე ცენტრალური ჯვრის ქვეშ არის ნიშა, რომელშიც ინტერიერში არსებული ნიშის მსგავსად წყალი მოედინება. მასში მოზაიკურად არის წარმოდგენილი ხატი „ბარძიმი შეუსმელი.“ მის თავზე ამოწეული აგურებისგან შემდგარი წარბი გადადის.

დასავლეთის ფასადი დღეისათვის მინაშენით არის დაფარული, თუმცა ნ. გენგიურის ცნობით, ფასადის ზედა არეზე სარკმლის თავზე წვრილი შეისრული თაღი იყო გადაჭიმული. მას ჰორიზონტალურად გადაკეცილი ბოლოები ჰქონდა. მისივე მოსაზრებით, ეს თაღი და მის ფარგლებში მოქცეული კედელი ტაძრის აგების თანადროული არ უნდა იყოს.²⁴ ეკლესიის კარნიზები აგურის ხერხულა წყობითაა შედგენილი. გუმბათის ყელს ლეკალური აგურით ამოყვანილი ლილვები და მასზე გარდამავალი თაღები ამკობს.

ღოუბნის ორმოცნი ასევე XVI საუკუნის ძეგლია. იგი ასევე კუპელჰალეს ტიპს მიეკუთვნება და მთლიანად აგურით არის ნაშენი. ტაძრის ფასადების მორთულობაზე საუბარი ძნელია, რადგან მას აქვს მინაშენები და მისი გარკვეული ნაწილი პირვანდელი სახით არ არის მოღწეული, მაგრამ ვ.ბერიძე მიიჩნევს, რომ აქაც იქნებოდა ჯვარის მამის მსგავსი მორთულობა.²⁵ ამ მოსაზრებას ამყარებს მისი გუმბათის ყელის მორთულობა, როელიც ანალოგიურია ჯვარის მამის ტაძრისა. სარკმლების გარშემო ლეკალური აგურით ამოყვანილ ლილვებს ებჯინება თაღები, სარკმლებს კი სიბრტყის ჩაღრმავებით საპირეები აქვს გაკეთებული.

²⁴ ნ.გენგიური ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ; 2005, გვ.73

²⁵ ვ.ბერიძე „ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია“ 2014წ. ტ.1,გვ.439

მჭადიჯვრის მთავარანგელოზთა ეკლესია 1668 წლით არის დათარიღებული. ტაძრის ფასადების გასაფორმებლად აქ შეისრული და ნახევარწრიული თაღებია გამოყენებული.

საკრამულოს ტაძართან მიმართებაში კიდევ მეტადსაინტერესოა კახეთში მდებარე უფრო გვიანი პერიოდის, კერძოდ XVIII-XIX საუკუნეების აგურის ეკლესიები: მანავის ღვთისმშობელი, ზემო მაჩხანის მთავარანგელოზი, გურჯაანის ქვაშვეთი და მელაანის სამება. მათდამი ინტერესს ზრდის ის ფაქტიც, რომ თითოეული მათგანი ტიპოლოგიურად ერთ ტიპს- კუპელჰალეს მიეკუთვნება.

მანავის ეკლესია სამშენებლო წარწერის თანახმად 1794 წლით თარიღდება. როგორც აღინიშნა მიეკუთვნება კუპელჰალეს ტიპს. ტაძარი არ არის მთლიანად აგურით ნაგები, მაგრამ აგურით არის აქცენტი გაკეთებული მნიშვნელოვან ელემენტებზე. ფასადების დეკორის მთავარი თემა კვლავ ჯვარი და თაღია, მაგრამ განსხვავებულია ფორმაც, მასშტაბიც და რაოდენობაც.

ჩრდილოეთ ფასადი ყველაზე ნაკლებ არის დეკორირებული, რადგან იგი მთის ფერდის მხარესაა. აქ მხოლოდ მაღალი და ვიწრო ჯვარია გამოსახული ჯვრის მკლავის ზედა არეში. ასეთივე ჯვარია აღმოსავლეთ ფასადზეც, რომელიც ასევე გაუფორმებელია. მეტი ყურადღება ექცევა სამხრეთ და დასავლეთ ფასადების შემკვას დეკორატიული ელემენტებით.

სამხრეთის ფასადზე ცენტრალური ნაწილის ფრონტონზე ისეთივე ჯვარია, როგორიც აღმოსავლეთითა და ჩრდილოეთით, მაგრამ მის გვერდებზე რომებიცაა განთავსებული. მის ქვეშ ერთ ვერტიკალზე გაჭრილია ორი სარკმელი. ფასადის დასავლეთ ნაწილში სწორკუთხედში ჩასმული თაღოვანი კარია გაჭრილი, რომელსაც შეისრული ფორმა ჰქონდა²⁶.

დასავლეთ ფასადზე ცენტრალური არე არის გამოკვეთილი, რომელიც შემოსაზღვრულია მაღალი თაღით, რომელიც პილასტრებს ეყრდნობა. პილასტრებზე იმპოსტებია, რომლებიც ერთმანეთს ჰორიზონტალური ხაზით უკავშირდება. ამ ხაზით სივრცე ორ არათანაბარ ნაწილად იყოფა. ზედა არეში მოთავსებულია სარკმელი, ქვემოთ კი დიდი ზომის ჯვარი, რომლის ქვეშ კარია გაჭრილი.

²⁶ნ.გენგიური ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ; 2005, გვ. 97

ასეთივე თაღები არის განთავსებული გუმბათის ყელზე. წიბოებს ლილვები მიუყვება, სარკმლის გვერდებზე პილასტრებია იმპოსტებითა და მასზე დაბჯენილი თაღით. თაღების ზემოთ ლურჯი ფერია შერჩენილი. ვ. ბერიძის დაკვირვებით ასეთივე ლურჯი საღებავის კვალი იყო სამხრეთის შესასვლელის ნიშის ზედა არეში.²⁷

XVIII საუკუნის ბოლოთი თარიღდება ზემო მაჩხაანის მთავარანგელოზთა ტაძარი. ეკლესია არ არის მთლიანად აგურის. მსგავსად მანავისა, აქაც აგური იმ მონაკვეთებზეა გამოყენებული, რომლებზეც აქცენტის გაკეთება სურდა მშენებელს.

ფასადები არც ამ შემთხვევაშია მორთულობით გამორჩეული. აღმოსავლეთ ფასადზე სარკმლის თავზე საშუალო ზომის საფეხურებიანი ჯვარია სიბრტყის ჩაღრმავებით მიღებული, რომლის თავზე გვერდი-გვერდ განთავსებულია ორ-ორი რომბი. დასავლეთით მხოლოდ სწორკუთხა კარის თავზე შეისრული თაღია გამოყვანილი.

მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია თავისი გაფორმებით გუმბათის ყელს. იგი განსხვავებით ზემოთ განხილული ტაძრებისგან წრიული ფორმისაა. სარკმლების გარშემო სიბრტყის ჩაღრმავებით არის თაღები გაკეთებული. მათ ვერდებზე ლეკალური აგურით ამოყვანილი ლილვები მიუყვება, რომლებზეც თაღები გადაედინება. ლელვები თაღების ზემოთაც გრძელდება გუმბათის კონუსამდე. სარკმლის თაღიდან კონუსამდე ვერტიკალურ ლილვებს ჰორიზონტალური ლილვი კვეთს, რომელიც ამ სივრცეს ორად ყოფს. ზედა არეში მცირე ზომის თაღებია გამოყვანილი. გუმბათის ყელს კი კარნიზის ხერხულა წყობა აბოლოვებს.

XVIII საუკუნის ბოლოთი ან XIX საუკუნის დასაწყისით არის დათარიღებული გურჯაანის ქვაშეთის ეკლესია. ეს ტაძარი საინტერესოა იმით, რომ გუმბათი არის არა ტაძრის ცენტრში, ან აღმოსავლეთით გაწეული, არამედ გადაწეულია დასავლეთით. ეს ტაძარიც შერეული მასალით არის ნაგები, მაგრამ მსგავსად წინამორბედებისა, აგურით არის ის არეები აგებული, სადაც დეკორი გვხვდება.

ფასადები არც ამ შემთხვევაშია განსაკუთრებულად მორთული. დეკორი გვხვდება სამხრეთ და ჩრდილოეთ ფასადებზე ჯვრის მკლავის არეში. აქ წარმოდგეილია ცენტრალური სივრცე, რომელსაც სწორკუთხა თაღოვანი ნიშა

²⁷ ნ.გენგიური, იქვე

წარმოადგენს. ეს სივრცე ორ ნაწილად არის ჰორიზონტალური ხაზით გაყოფილი. ზედა არეში პილასტრია, რომელსაც საფეხურებიანი სამკუთხედი აბოლოვებს. ქვედა არე კი რომბების სამ რიგს უკავია. ასეთივე რომბებია თაღოვანი ნიშის გვერდებზეც. შესასვლელი კარის გარშემო ორმაგი შეისრული თაღია გაკეთებული.

ჯვრებით არის მორთული დასავლეთ ფასადი. მცირე ზომის ჯვარია სიბრტყის ჩაღრმავებით მიღებული ფრონტონზე, სარკმლის თავზე. მოზრდილი ზომის ორი ჯვარი კი სარკმელსა და კარებს შორის არეზეა განთავსებული. ისინი სიბრტყიდან არიან ამოსული.

გუმბათის ყელი კვლავ ლეკალური აგურით ამოყვანილი ლილვებითა და ორმაგი თაღებით არის გაფორმებული. მათ ზემოთ წიბოებზე ჯვრებია განთავსებული, რომელთა ზემოთ ორი ჰორიზონტალური ხაზით ბოლოვდება გუმბათის ყელი.

კიდევ ერთი ძეგლია მეელაანის სამება. ტაძარს დამატარილებელი წარწერა არ აქვს, მაგრამ ნ. გენგიურის მოსაზრებით გურჯაანის ქვაშვეთის თანადროული უნდა იყოს.²⁸

განხილულ ტაძართაგან განსხვავებით აქ მკვეთრად არის გამოხატული დასავლეთ-აღმოსავლეთის ღერძი. ტაძარს მაღალი წრიული გუმბათი ადგას, რომელიც აღმოსავლეთისკენ არის გაწეული. დასავლეთით კი ტაძარს მცირე ზომის აგურის ფანჩატური ადგას. საშენი მასალა შერეულია და აგურით გუმბათის ყელი, და ჯვრის მკლავების ცენტრალური არეებია გამოყვანილი.

აღმოსავლეთით სარკმლის ზემოთ, ფრონტონში გაფორმების საინტერესო და უცხო მოტივი გვხვდება. ესაა მოზრდილი ზომის ორი ჯვარი, რომლებიც მკლავებითა და მათ თავზე ჰორიზონტალური ხაზით ებმის ერთმანეთს. მათ თავზე სამკუთხედია, ხოლო მათ შორის ლუნეტია განთავსებული.

სამხრეთით ჯვრის მკლავის არეზე ასევე საინტერესო კომპოზიციას ვხედავთ. აქ ლეკალური აგურით მოყვანილი ოთხი ჯვარია წარმოდგენილი. მათ შორის სარკმელია გაჭრილი. გვერდითა ჯვრებს, რომლებიც დაბლა არის ჩამოწეული ქვემოთ ჰორიზონტალური ხაზი აერთიანებს.

²⁸ნ.გენგიური ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, „კუპელჰალე“, თბ; 2005. გვ.111

გუმბათის ყელს ქვემოთ ასევე ლეკალური აგურით გამოყვანილი კარნიზი შემოუყვება. სარკმლებს ორმაგი თაღედი შემოუყვება, რომლებიც თითქოს ჰაერშია ჩამოკიდებული, ისინი არ ეყრდნობიან კარნიზს. მსგავსად გურჯაანის ქვაშვეთისა აქაც ზედა რეგისტრში ჯვრებია გამოსახული.

როგორც ვნახეთ გვიანი პერიოდით, კერძოდ XVIII საუკუნით დათარიღებული ტაძრები აღარ არის ისეთი უხვი დეკორით გამორჩეული, როგორც იყო ცოტა ადრეული XVI საუკუნის ტაძრები. ფასადები ძირითადად თავისუფალ სიბრტყეებს წარმოადგენს, ძირითადად ცალკეულ ადგილებში განლაგებული სამკაულით. აღარც საშენი მასალაა მხოლოდ აგური. აგური გამოიყენება მხოლოდ ტაძრის იმ ადგილებზე, რომლებზეც ხდება დეკორის განთავსება და მათი აქცენტირება. ძირითადი დეკორატიული სამკაული კვლავ უცვლელია, ესაა ჯვარი და თაღი, მაგრამ მათი განლაგება განსხვავებულია. ფასადებზე აღარ არის დიდი ზომის ჯვრები, მათ ნაცვლად გვხვდება ვიწრო და მცირე ზომის ჯვრები. ასევე ფასადებიდან გამქრალია თაღების რიგები, ასევე სრულიად სადაა ჯვრის მკლავების გვერდები, რომლებიც წინა პერიოდის ტაძრებში სწორკუთხედში ჩასმული ისრული თაღებით იყო მორთული. საინტერესოა ასევე გუმბათის ყელის მორთვა. აქ კვლავ არის სარკმლების გარშემო თაღები, მაგრამ არ არის ზედა არეში სწორკუთხედები. აქ თავს იჩენს სიახლე-ჯვრების განთავსება სარკმლების თავზე.

გვიანი შუა საუკუნეების ტაძრების განხილვამ გვიჩვენა, რომ XVI საუკუნის ძეგლებთან საკრამულოს ტაძარი ნაკლებ მსგავსებას ავლენს. როგორც ზემოთ აღვნიშნე საერთო ამ პერიოდის ტაძრებთან მხოლოდ დეკორატიული მოტივია-ჯვარი და თაღედი გუმბათის ყელზე, მაგრამ მათი შესრულება განსხვავებულია.

თუ შევადარებთ XVI საუკუნისა და XVII-XVIII და XIX საუკუნის დასაწყისის ძეგლებს, ვნახავთ, რომ გვიან პერიოდში ტაძრის ძირითადი სიბრტყეების - ფასადების - დეკორით ინტენსიური გაფორმება კარგავს მნიშვნელობას და მის მიმართ ინტერესი განელებულია, რაზეც მეტყველებს ის ფაქტი რომ XVIII-XIX საუკუნეებში ფასადების მორთულობა მინიმუმამდეა დაყვანილი და დეკორი კეთდება მხოლოდ ფასადების ფრონტონებზე და გუმბათის ყელზე. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ არის გარკვეული ახლებური გადაწყვეტა ჯვრების განლაგების სისტემაში, კერძოდ გურჯაანის ქვაშვეთის სამხრეთ ფრონტონზე ოთხი ჯვრის მოტივი და ასევე ჯვრების განლაგება გუმბათის ყელზე. საკრამულოს ტაძრის დეკორატიული მორთულობა მეტ საერთოს ავლენს XVIII-XIX საუკუნის თავისივე ტიპის ტაძრებთან. მსგავსად საკრამულოსი, ამ

ტაძრებშიც ფასადები არ არის მორთულობით დატვირთული. აქ მხოლოდ დასავლეთ კარის თავზე გვხვდება მცირე ზომის ჯვარი და ლეკალური აგურით ამოყვანილი ლილვები და მათზე გარდამავალი თაღები გუმბათის ყელზე. ასეთივე მცირე ზომის ჯვრები და ლეკალური აგურით მორთული გუმბათები არის ამ პერიოდისთვის სახასიათო.

თუ ჩვენ საკრამულოს გუმბათს შევადარებთ XVIII საუკუნის ბოლოს აგებულ გუმბათებს - გურჯაანის ქვაშეთს, მელაანს, მაჩხაანს - დავინახავთ, რომ დეკორატიული გაფორმების დეტალები აქ მომრავლებულია: სარკმლის თაღების გარდა, აქ გვაქვს ჰორიზონტალური ლილივები, ჯვრების მწკრივები, პატარა ფრონტონისებრი დეტალებიც კი. ხოლო მანავში ორიგინალური დამუშავებაა გუმბათზე და თავისუფალი სიბრტყე არ არის დატოვებული. ამდენად, ამ ძეგლებთან შედარებით, საკრამულოს გუმბათის დეკორი უფრო თავშეკავებულია, მხოლოდ თაღედია მოცემული და ამით გვაგონებს, ცოტა ადრეულ XVI საუკუნის ქართლის ძეგლებს - თბილისის ჯვარისმამას, ღოუბნის ორმოცნის გუმბათებს. ასევე მასთან შედარებით ახლოს, აშენებულ მჭადიჯვარსა (1668 წ.) ბოდორნასაც (1717 წ.), რომლებიც გუმბათის გაფორმების მეტი სისადავით გამოირჩევიან. ამიტომ, ვფიქრობთ, მისი აგების პერიოდი წინ უსწრებს XVIII საუკუნის ბოლოს აშენებულ ეკლესიებს (გურჯაანის ქვაშეთი, მელაანი, მაჩხაანი) და უფრო ადრეულ პერიოდს უკავშირდება. თუ გავითვალისწინებთ მისი გუმბათის მეტ სისადავეს, ვფიქრობთ, საკრამულოს აგების თარიღი XVIII საუკუნის შუა ხნებს არ უნდა სცილდებოდეს.

დასკვნა

ამრიგად, ჩვენ განვიხილეთ საკრამულოს ღვთისმშობლის შობის ეკლესიის თავისებურებები, როგორც ტიპოლოგიური, ისე არქიტექტურულ-დეკორატიული გაფორმების თვალსაზრისით. მნიშვნელოვანია, რომ ამ ტიპის არსებობა შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების თითქმის ყველა ეტაპზე დასტურდება.

სპეციალურ ლიტერატურაზე დაყრდნობით, ჩვენ მიმოვიხილეთ კუპლჰალეს ტიპის განვითარების ეტაპები და შევეცადეთ ტიპოლოგიური მხასიათებლებით გაგვეჩვენა საკრამულოს ტაძრის აგების პერიოდი. როგორც შარებამ გვაჩვენა, საკრამულოს ტაძარს საერთო მახასიათებელი უფრო მეტი აქვს XVIII-XIX საუკუნის ტარებთან, ვიდრე ადრეული პერიოდის ეკლესიებთან. ამ დროის ყველა ტაძარი გარე სწორკუთხედშია მოთავსებული, არ გვაქვს არანაირი შვერილი. საკურთხეველში არის ნიშები. გეგმა სწორკუთხედშია მოთავსებული. ამ ზოგადი ნიშნებით საკრამულოც მათ უახლოვდება. ყველაზე მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ამ გვიანი პერიოდის ზოგიერთ ეკლესიაში ჩნდება პასტოფორიუმები საკურთხეველის აფსიდის ორსავე მხარეს. ასე მოწყობილი პასტოფორიუმები კუპლჰალეს ტიპის ადრეულ ნიმუშებში არ გვაქვს. ეს მოვლენა დასტურდება მე-16 საუკუნის ღოუბნის ორმოცნში, ასევე, იმავე პერიოდის თბილისის ჯვრისმამაში, მე-18 საუკუნის კულბითის ღვთისმშობლის ეკლესიაში და გვაქვს საკრამულოს ტაძარშიც. საკრამულოს პასტოფორიუმების წყობა გვაგონებს თბილისისა და ღოუბნის ეკესიებისას. მათთან მას ისიც აახლოებს, რომ სამივეგან ტიპის ერთ წყვილ შვერილიანი, მარტივი ვარიანტია მოცემული.

ვინაიდან გეგმის შედარებით გავარკვეეთ, რომ ტაძარი გვიანი პერიოდის, კერძოდ XVI-XVIII საუკუნეების ძეგლებთან იჩენს მეტ საერთოს, ეკლესია შევადარეთ ამ პერიოდის აგურის ეკლესიებს და მათ დეკორს. ეს ტაძრებია ბოდორნას ღვთისმშობლის ტაძარი, მანავის ღვთისმშობელი, ზემო მაჩხაანის მთავარანგელოზი, გურჯაანის ქვაშვეთი და მელაანის სამება. საინტერესოა ის ფაქტიც რომ ეს ეკლესიები კუპელჰალეს ტიპს მიეკუთვნება. დეკორატიული მოტოვები ძირითადად არის ჯვრები და თაღედები, რომელშიც კედლის სიბტყის ჩაწევით მიიღება, თუმცა განსხვავებულია მათი განლაგება.

გვიან პერიოდში ტაძრის ძირითადი სიბრტყეების - ფასადების - დეკორით ინტენსიური გაფორმება კარგავს მნიშვნელობას, თუნდაც მე-16 საუკუნესთან შედარებით (შუამთა-გრემი) და მის მიმართ ინტერესი განელეებულია, რაზეც მეტყველებს ის ფაქტი რომ XVIII-XIX საუკუნეებში ფასადების მორთულობა მინიმუმამდეა დაყვანილი და დეკორი კეთდება მხოლოდ ფასადების ფრონტონებზე და გუმბათის ყელზე. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ არის გარკვეული ახლებური გადაწყვეტა ჯვრების განლაგების სისტემაში, კერძოდ გურჯაანის ქვაშვეთის სამხრეთ ფრონტონზე ოთხი ჯვრის მოტივი და ასევე ჯვრების განლაგება გუმბათის ყელზე. საკრამულოს ტაძრის დეკორატიული მორთულობა მეტ საერთოს ავლენს XVIII-XIX საუკუნის თავისივე ტიპის ტაძრებთან. მსგავსად საკრამულოსი, ამ ტაძრებშიც ფასადები არ არის მორთულობით დატვირთული. აქ მხოლოდ დასავლეთ კარის თავზე გვხვდება მცირე ზომის ჯვარი და ლეკალური აგურით ამოყვანილი ლილვები და მათზე გარდამავალი თაღები გუმბათის ყელზე. ასეთივე მცირე ზომის ჯვრები და ლეკალური აგურით მორთული გუმბათები არის ამ პერიოდისთვის სახასიათო.

თუ ჩვენ საკრამულოს გუმბათს შევადარებთ XVIII საუკუნის ბოლოს აგებულ გუმბათებს - გურჯაანის ქვაშვეთს, მელაანს, მაჩხაანს - დავინახავთ, რომ

დეკორატიული გაფორმების დეტალები აქ მომრავლებულია: სარკმლის თალების გარდა, აქ გვაქვს ჰორიზონტალური ლილივები, ჯვრების მწკრივები, პატარა ფრონტონისებრი დეტალებიც კი. ხოლო მანავში ორიგინალური დამუშავებაა გუმბათზე და თავისუფალი სიბრტყე არ არის დატოვებული. ამდენად, ამ ძეგლებთან შედარებით, საკრამულოს გუმბათის დეკორი უფრო თავშეკავებულია, მხოლოდ თაღედია მოცემული და ამით გვაგონებს, ცოტა ადრეულ XVI საუკუნის ქართლის ძეგლებს - თბილისის ჯვარისმამას, ღოუბნის ორმოცნის გუმბათებს. ასევე მასთან შედარებით ახლოს, აშენებულ მჭადიჯვარსა (1668 წ.) ბოდორნასაც (1717 წ.), რომლებიც გუმბათის გაფორმების მეტი სისადავით გამოირჩევიან. ამიტომ, ვფიქრობთ, მისი აგების პერიოდი წინ უსწრებს XVIII საუკუნის ბოლოს აშენებულ ეკლესიებს - გურჯაანის ქვაშვეთს, მელაანს, მაჩხაანს, სადაც მეტია დეკორატიული ელემენტები და უფრო ადრეულ პერიოდს უკავშირდება. თუ გავითვალისწინებთ მისი გუმბათის მეტ სისადავეს, ვფიქრობთ, საკრამულოს აგების თარიღი XVIII საუკუნის შუა ხნებს არ უნდა სცილდებოდეს.

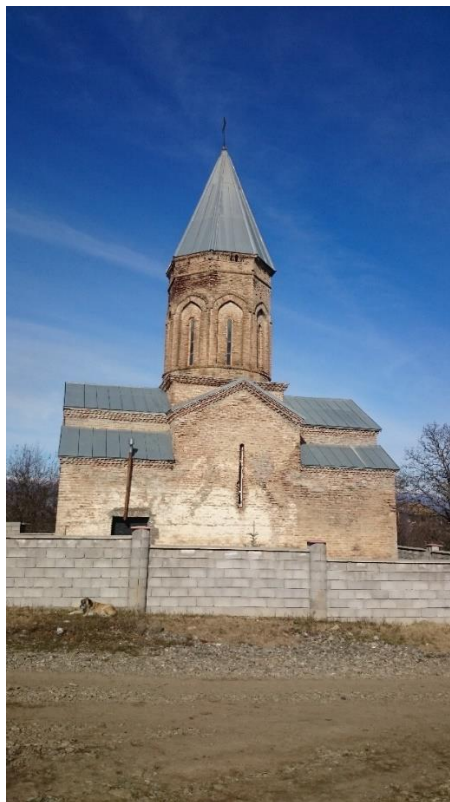
ლიტერატურის სია

1. ნ. გენგიური, ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება „კუპელჰალე“, თბ; 2005;
2. ნ. გენგიური, “კუპელჰალეს” ტიპის ეკლესიები შუა საუკუნეების ქართულ ხუროთმოძღვრებაში, რელიგია, 2003, №7-8-9, გვ.41-46;
3. ნ. გენგიური, ფარნაკის ეკლესია, საქართველოს სიძველენი, 2003, №3, გვ. 31-40;
4. ნ. გენგიური, საქართველოსა და სომხეთის შუა საუკუნეების ხუროთმოძღვრების ზოგიერთი თავისებურება, კავკასიის მაცნე, 2004, №9, გვ. 128-132;
5. ვ. ბერიძე, X V I– X V I I საუკუნეების ქართული საეკლესიო ხუროთმოძღვრება, თბ., 1994.
6. ვ. ბერიძე, ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია, ტ.1-2, 2014.
7. პ. ზაქარაია, ქართულიცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, ტ.3, 1981.
8. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა , ტ.2, 2008.
9. N. Gengiuri, Saalbau mit der Kuppel in der georgischen Architektur des mittelalters, Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines, 64, 2006;
10. В. БЕРИДЗЕ, Архитектура Тао- Кларджетии, Тбилиси 1981;
11. Г. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Текст, Тб., Изд-во Академии наук Груз. ССР, 1959;
12. Е. ТАКАИШВИЛИ, Археологическая экспедиция в Кола-Олтиси и Чангли 1907 года. Дабрунеба 1, Тбилиси 1991;
13. Е. ТАКАИШВИЛИ, Христианские памятники экскурсия 1902 года. . Материалы по археологии Кавказа, вып.12 (1909)
14. I. STRYGOWSKI, Die Baukunst der Armenier und Europa, Wien, 1918.

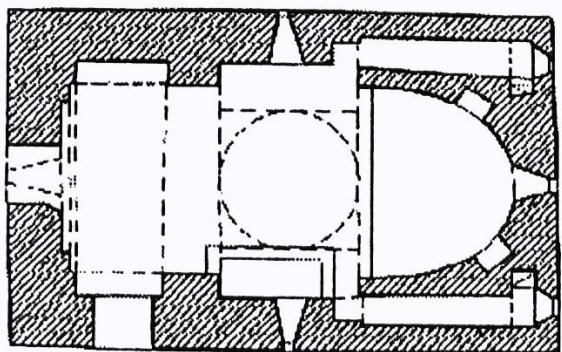
ილუსტრაციების სია

1. საკრამულოს ტაძარი
2. საკრამულოს ტაძრის გეგმა
3. საკრამულოს ტაძრის დასავლეთ ფასადი
4. საკრამულოს ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადი
5. დვანის წმ.გიორგის ეკლესია
6. ფარნაკის ტაძარი
7. კლარჯეთის წყაროსთავი
8. ვაჩნაძიანის ველაწმინდა
9. ნაჯახოვოს ეკლესია
10. ყინწვისის ეკლესია
11. ღოუბნის ორმოცნი
12. გრემის წმ.ნიკოლოზის ტაძარი
13. გრემის ღვთისმშობლის ტაძარი
14. ბოდორნას ღვთისმშობლის ეკლესია
15. ზემო მაჩხაანის ტაძარი
16. გურჯაანის ქვაშვეთი
17. მელაანის სამება
18. ახალი შუამთა
19. გრემის მთავარანგელოზთა ტაძარი
20. შიხიანის აღდგომის ეკლესია
21. მჭადიჯვრის ეკლესია

ილუსტრაციები

1. საკრამულოს ეკლესია. საერთო ხედი.

2. საკრამულოს ტაძრის გეგმა

3. საკრამული. დასავლეთი ფასადის ცენტრალური ნაწილი.

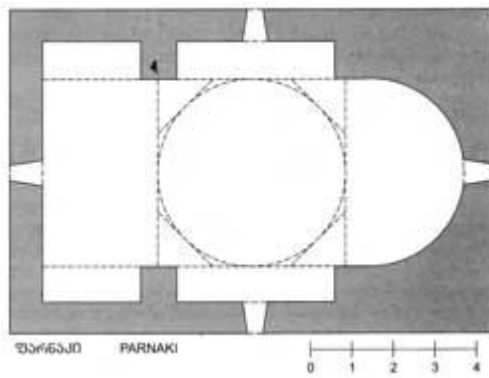
4. საკრამული. აღმოსავლეთი ფასადი.

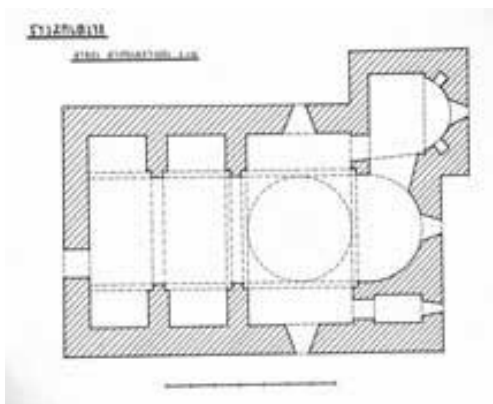
მუხრანის საკრამული

ფაშა, სურათი ჩრდილო-დასავლეთიდან

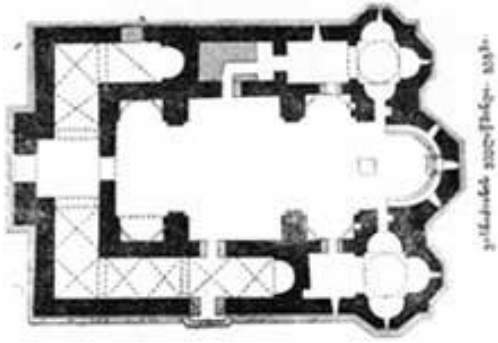
5. დვანის წმ.გიორგი

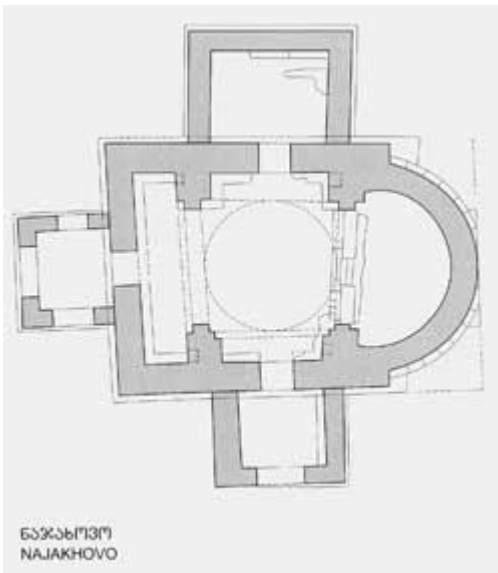
6. ფარნაკის გეგმა

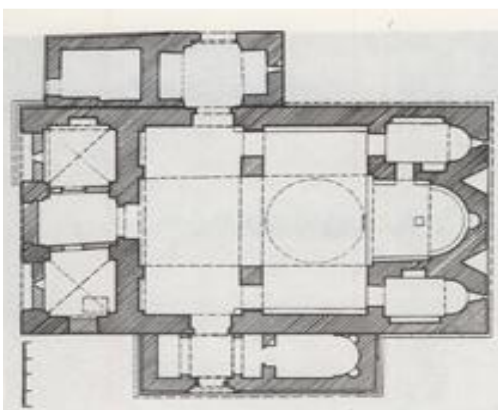
7. კლარჯეთის წყაროსთავი

8. ვაჩხაჩანის ეკლესია

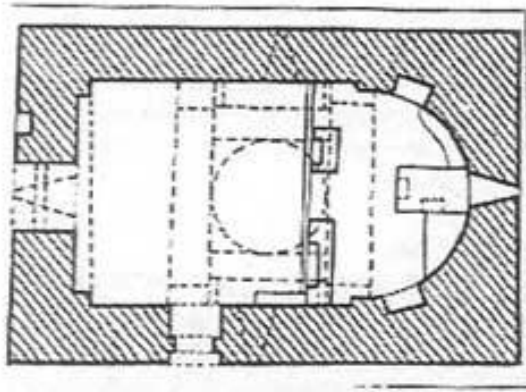
9. ნაჯახოვო

10. ყონჯისი

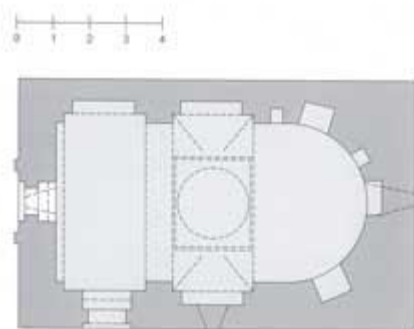
11. ლოუბნის ორმოცნი.

12. ბოდონას ღვთისმშობლის გეგმა.

13. ბოდორნას ღვთისმშობელი.

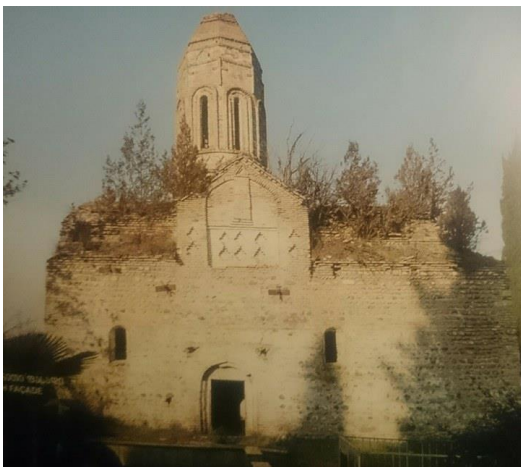
14. მანავის ტაძრის გეგმა.

15. მანავის ტაძრის დასავლეთ ფასადი.

16. ზემო მაჩხაანი

17. გურჯაანის ქვაშვეთი.

18. მელაანის სამეზა

19. ახალი შუამთა

20. გრემის მთავარანგელოზთა ტაძარი

21. შიხიანის აღდგომა

21. მჭადიჯვრის ეკლესია